

FERRANDO, Antoni i HAUF, Albert G. (eds.): *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*, València - Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 8 vols., 1: 1989, 2: 1990, 3: 1991, 4: 1991, 5: juny 1992, 6: 1993, 7: 1993, 8: 1994 («Biblioteca Abat Oliba», núms. 78, 82, 94, 97, 113, 119, 130, 143).

El juny de 1992, al soterrament de Joan Fuster, un notori escriptor valencià va declarar-me que, en realitat, Fuster havia mort per a les lletres catalanes deu anys abans, quan va renunciar a seguir escrivint per a la premsa amb l'assiduitat que l'havia caracteritzat sempre. Aquesta creença, que per desgràcia no és única en el món cultural valencià no acadèmic, és òbviament errònia. Joan Fuster va escriure fins al final, i va escriure pàgines d'una erudició admirable: treballs a què no havia pogut dedicar temps abans de ser contractat per la Universitat de València en 1983. Ell ja era, bé és sabut, un erudit reconegut des de molts anys endarrere, però la bàsica necessitat d'escriure per a la premsa per fer-se un jornal li havia impedit desenvolupar amb calma i temps aquesta seua faceta vital. La recopilació dels cinc treballs d'investigació que forma *Llibres i problemes del Renaixement* (València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989; «Biblioteca Sanchis Guarner», núm. 18), no sols desmenteix sinó que capgira la idea que Fuster hauria «mort per a l'escriptura» en entrar a la Universitat. Si hagués mort deu anys abans, moltes promocions d'estudiants de doctorat haurien quedat sense l'oportunitat de rebre el seu mestratge, d'erudició en continguts i d'exquisida cortesia en les formes.

El seu deu ser l'únic cas d'un professor que, essent ja doctor *honoris causa* per triplicat, va haver d'escriure una tesi doctoral convencional: la burocràcia espanyola no permet l'accés a càtedra universitària si no s'acompleix aquesta condició. Ben pocs anys després que Joan Fuster acabàs aquest tràmit i accedís a càtedra va complir els 65 anys, edat aleshores de preceptiva jubilació, i la Universitat va aprovar el seu pas a professor emèrit.

Va ser amb motiu d'aquesta circumstància com va començar a editar-se, el 1989, la sèrie de volums de la *Miscel·lània Joan Fuster*; sèrie que ha resultat ser el

més extens d'entre tots els homenatges publicats fins ara en la prestigiosa Biblioteca Abat Oliba. L'erudit de Sueca va veure'n impresos els primers quatre volums; pocs dies abans de rebre'n el cinquè, ja eixit d'impresament, va morir. El sisè volum, publicat l'any següent, ve introduït amb una sentida nota d'Antoni Ferrando, que fa esment de les desqualificacions parcials i globals de l'obra fusteriana fetes per gent desitjosa de notorietat, i que havíem hagut d'aguantar durant l'any transcors regut des de la defunció de l'erudit. En l'abundant literatura que s'ha anat publicant des de llavors sobre la seua figura (vegeu per exemple la ressenya de F. X. Lluna en aquest mateix volum), els esments al vessant de la seua vida dedicat a la investigació filològica han estat sempre breus i inclosos com per obligació: igual que va passar amb Sanchis Guarner, el que es recorda de Fuster són la seua participació en activitats cíviques i els seus assaigs i articles en la premsa. Les seues monografies històriques i filològiques són quasi desconegudes fora dels cercles universitaris.

Per això alegra tant repassar els índexs d'aquesta enorme obra d'homenatge: 184 autors hi han participat, en un projecte restringit precisament a la llengua i la literatura catalanes. I la meitat d'aquests autors, 95 (el 51,6%), són valencians i/o professors en universitats valencianes. Això significa que, malgrat tot el *sound and fury* que, en vida de Joan Fuster, embrutava la premsa a la ciutat de València —i que encara la segueix embrutant—, no ha pogut ser aturat, ni tan sols refrenat, l'augment com més va més evident d'investigadors valencians, publicant sobre temes de la nostra àrea amb responsabilitat i professionalitat —i conscients que (deixant de banda un parell d'excepcions) els mitjans de comunicació valencians els condemnaran a l'ostracisme, per «conflictius» i/o per «acadèmics».

La xifra total de col·laboracions en aquesta miscel·lània ha estat tan alta —denotant com era d'estimat l'homenatjat— que els temes s'hi poden indicar per percentatges, com de fet faré, ja que aquests vuit volums serixeixen d'espill de les inquietuds investigadores actuals dins la Filologia Catalana.

Si fem una ullada als temes tractats pels col·laboradors d'aquesta miscel·lània, observarem que, d'un total de 169 articles, l'àrea més representada quantitativament és la literatura contemporània amb 55 contribucions (el 32'5%) —si sumem els segles XIX i XX, i fent notar que sols hi ha un article sobre l'apreciat Josep Pla de Fuster (d'Antoni Serrà Campins, al volum 3)—; això no pot sorprendre, si tenim en compte que se sol repetir que, dins els camps literaris, el contemporaneïsta és el que desperta més gran interès entre els estudiants i els joves investigadors, i és coneguda la seua gran representació als Departaments de Filologia Catalana dels Països Catalans.

El que sorprèn observar, en canvi, és que la segona àrea en volum d'aportacions resulta ser la literatura medieval, amb 48 articles (28'4%), camp d'investigació del qual és igualment sabuda l'estagnació a què es veu sotmès en aquests mateixos Departaments, amb l'argument que «interessa poca gent». A la vista de les aportacions, no pagaria la pena reconsiderar aquest tòpic?

Sabem que Joan Fuster va escriure textos sobre medievalística de consulta imprescindible per als professionals del ram: Jaume Roig, sant Vicent Ferrer, Isabel de Villena, Ausiàs March i altres autors van passar sota la seua esmolada mirada. Però també sabem que l'àrea cultural a què va dedicar més anys i més pàgines —i que el va absorbir per complet en la darrera dècada, la universitària— va ser la de l'Edat Moderna. Novament ací, els tòpics es trenquen: Joan Fuster s'enorgulliria de trobar al seu homenatge un total de 15 contribucions sobre literatura moderna. Òbviament no és molt (la proporció no arriba al 9%), però tenint en compte la històrica mancança d'interès de les instàncies d'investigació (Universitats, Institut d'Estudis Catalans, òrgans polítics...) per fomentar el camp de la literatura i cultura modernes (la famosa «Decadència»), el conjunt resulta quantitativament admirable. Més encara: de les 19 aportacions que hi figuren en el camp d'història de la llengua / lingüística diacrònica (11'2%), 11 centren les seues observacions d'història lingüística interna o externa en el període comprès entre els segles XVI i XVIII, amb la qual cosa els estudis filològics sobre l'Edat Moderna hi sumen un extraordinari total de 26 (el 15'3%), precisament el mateix nombre i el mateix percentatge que hi fan els articles de lingüística sincrònica —inclosos els temes de sociolingüística, dialectologia i toponímia.

En el recorregut pels temes d'aquest homenatge al prestigiós filòleg és de notar una altra característica que trenca motlles: com que l'homenatjat va ser ell mateix autor literari (i dels de primera fila en la nòmina del segle XX), el mateix Joan Fuster esdevé tema d'anàlisi literària en un darrer grupet d'articles: sis, per ser exactes (3,5%). Tots tenen el seu interès, naturalment, però n'hi ha un que resulta intrigant pel que promet: Júlia Blasco i Estellés, al volum 6, afirma que té enregistrades en magnetòfon un munt de converses amb Fuster, a banda de citar de cartes diverses que haurien estat dirigides per ell a l'autora. És sabut que Fuster, en el darrer període de la seua vida, no escrivia més que les cartes imprescindibles. Però si Júlia Blasco té tot el material que assegura tenir, seria una irresponsable si el deixàs perdre sense posar-lo a l'abast del públic tan aviat com li fóra possible.

Naturalment, dins la present visió, necessàriament generalitzadora, de la *Miscel·lània Joan Fuster*, no puc deixar de destacar algunes curiositats. I quan uns editors manegen una quantitat d'articles tan enorme, de curiositats no n'hi poden faltar. Així, hi ha un col·laborador, el professor Manuel García Grau, que hi té dos articles publicats: un al volum 6 i un altre al volum 7. El darrer treball del volum 8 (i de la miscel·lània), una peça del Dr. Ismael Vallès (*Aproximació a una geopolítica dels Països Catalans*), pot considerar-se treball de filologia catalana sols amb extremes dificultats, mentre que no hi ha dubtes de la seua excel·lència com a article de geografia humana / sociologia. Almenys, però, aquest és un article adscriuible a un camp determinat, perquè no sempre les coses són tan clares: de què tracta *L'onomàstica poètica d'en Jaume Queralt: Una semiòtica del repte* (volum 6)? Renada-Laura Portet hi desenvolupa un exercici centrat no en un tema, sinó en el mètode d'anàlisi (no queda gaire clar si lingüístic o estilístic; supose que segons la moda de

París se'm rebutjaria la pretesa distinció): aquest article potser cabria dins el camp de la Teoria dels Llenguatges, però des de la perspectiva de la Filologia Catalana, el lector no n'acaba la lectura més savi.

ROSANNA CANTAVELLA

FERRANDO, Antoni (ed.): *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, València - Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3 vols., 1992 («Biblioteca Abat Oliba», nùms. 104, 106 i 110).

Manuel Sanchis Guarnier va morir el 1981, quan tot just es començaven a albirar esperances serioses respecte de la implantació a la Universitat de València d'uns estudis de filologia catalana que fossen un poc més que no testimonials. Molts vam ser testimonis de la seua lluita pels drets del valencià: lluita de resistència passiva, gandhiana, i de raonament incansable, àdhuc cara a cara amb grups d'individus tan enrabiats com alienats. Al final de la seua vida va arribar a ser catedràtic —però li ho van fer patir molt, a Madrid—, i va ser el primer degà per elecció de la llavors nova facultat valenciana de Filologia. Una persona amb aquest historial de lluita i amb aquesta voluntat de conciliació indoblegable era mereixedora, quan la mort li va arribar sobtadament, d'un recull d'homenatge: com a filòleg valencià en els temps més durs (ell és l'imprescindible tercer nom del *Diccionari català-valencià-balear*, que en puritat hauria de conèixer-se com Alcover-Moll-Sanchis Guarnier), i també com a model d'humanisme cívic.

El mateix any, doncs, de la seua mort, des de la Facultat de Filologia i des del Departament —aleshores encara «de Lingüística Valenciana»—, ja es va voler organitzar una obra col·lectiva en homenatge a la seua memòria. La iniciativa era merescudíssima, però potser va ser duta a la pràctica amb massa presses —i amb massa pocs mitjans—. El resultat van ser dos curiosos volums de 30 × 21 cms. a doble columna, impresos el 1984 com a annexos de la revista «Quaderns de Filologia» que edita la dita Facultat. Enlloc, però, no constava que els volums fossen annexos i no números de la revista; l'única pista n'era que no anaven numerats. La dificultat de citació bibliogràfica de l'obra es multiplicava amb el títol: a la portada deia *Miscel·lània Sanchis Guarnier* i s'hi indicava el volum. Però, passades les guardes, el títol que apareixia era el següent: volum I: *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarnier: Estudis de llengua i literatura catalanes*; volum II: *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarnier: Estudis de llengua i literatura*. El volum II incloïa tota mena d'aportacions filològiques no catalanòfiles: el gruix de l'aportació prové, sobretot, dels seus col·legues en la Facultat, bé que també van ser convidats a col·laborar-hi certs filòlegs (sobretot hispanistes) amb qui Sanchis Guarnier hauria tingut algun tipus de relació, com Francisco Abad, Rafael Lapesa,

Laureano Robles, Karmele Rotaetxe o Dietrich Briesemeister. L'aportació d'aquest darrer estudiós (*Jenseitsvisionen und Jenseitreisen in der kastilischen und katalanischen Literatur des Spätmittelalters: Eine Bestandsaufnahme*, II, ps. 47-51), hauria degut figurar, des del punt de vista temàtic, en el volum primer. Aquest contenia sols temes de catalanofília, tant lingüístics com literaris (exceptuada la contribució de Giuseppe Tavani, *Música i poesia en Guillem de Machaut*, I, 367-72, més adient per al volum segon), i donada la simpatia personal que despertava el professor valencià, les contribucions hi van ser extraordinàriament nombroses: ho explicà Antoni Ferrando a la presentació al primer volum (ps. xiii-xiv). Mentre al segon tom de l'homenatge (filologia no catalana) apareixien 45 aportacions, al primer es publicaven 61 estudis de catalanofília i nou treballs biogràfics sobre la figura de Sanchis Guarner.

Tanmateix, el Departament valencià que amb el temps es denominaria de Filologia Catalana havia quedat convençut que l'obra no havia estat arredonida. Les limitacions de pressupost, i també les limitacions tècniques (una persona, per exemple, havia d'efectuar ella sola tot el treball de picatge), no havien permès que aquest homenatge resultàs satisfactori: el professor valencià es mereixia una obra més acurada, i més ben presentada.

Per això, als deu anys de la mort del mestre, i quan es va presentar l'oportunitat pressupostària, el Departament va decidir, amb les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, de fer una nova edició d'aquell homenatge; o més aviat, del primer volum d'aquell homenatge, com especifica Antoni Ferrando (el curador ara), en una nova presentació. No hi ha més col·laboracions noves que les dels professors d'aquest Departament incorporats després de 1984 (inclosos aquells que després quedarien a Castelló, amb la fundació de la Universitat Jaume I, com Lluís Gimeno i Lluís Messeguer), i els temes són de llengua o de literatura catalanes (exceptuant el cas abans esmentat de Tavani, i sense incloure-hi tampoc ara l'article de Briesemeister).

Els antics col·laboradors tenien l'oportunitat de refer o actualitzar les seues contribucions si així ho desitjaven; però pocs canvis hi ha hagut en conjunt, llevat naturalment de la rectificació de les massa nombroses errates de la primera edició.

Els Drs. Epalza i Rubiera han traduït les seues contribucions al català. El Dr. Ferrando ha perfeccionat la llista de publicacions de Sanchis que en la primera edició s'encarregà a Frederic Llopis Bauset. Respecte als articles en què hi ha hagut modificacions significatives, aquests són el d'Amadeu J. Soberanas i Germà Colón, el d'Antoni Ferrando i el de Joan-Ramon Borràs. Josep Massot mereix un esment a banda, perquè el seu *Mossèn Antoni Ma. Alcover i la llengua catalana* (1984, I, ps. 213-24), caldrà seguir consultant-lo en la primera edició, ja que ara hi contribueix amb nous títol i tema: amb J. M. Gallofré i Virgili és ací coautor d'*Una obra desconeguda de l'etapa mallorquina de Sanchis Guarner: l'antologia de literatura medieval de Mallorca* (I, 95-102). Em pregunte si hauria calgut la renúncia al seu primer article, ben important, perquè aquest segon bé podria haver estat sumat a

la primera part de l'homenatge, la biobibliogràfica, sense trencar els patrons establerts per a aquesta obra, presentada com a nova edició.

En conjunt, doncs, la iniciativa de reeditar, ampliant-lo, el volum primer de l'homenatge a Sanchis Guarnier és perfectament lloable. Els articles antics que s'hi inclouen es lleixen molt millor que no a aquella primera edició infòlia farcida d'errates, i ara a més es té l'oportunitat d'observar els camins pels quals transcorre l'activitat investigadora dels nous professors d'aquest Departament, abans estudiants o bé encara no incorporats a la Universitat. Pel que fa a algunes contribucions interessants de 1984, haurem de resignar-nos a seguir acudint-hi perquè, generalment per qüestions temàtiques, han quedat a fora de la renovació del projecte.

Recordem, per acabar, que aquest ha estat, precisament, no un nou projecte d'homenatge a Sanchis Guarnier, sinó l'antic projecte de 1984 actualitzat. Donada aquesta limitació, i tenint en compte els molts investigadors dels Països Catalans que no van tenir l'oportunitat de participar en aquest projecte 1984-1991, no caldria pensar, encara, en l'organització d'un segon homenatge? Un de nou; un que no fos tan precipitat com en fou aquella primera versió, ni tan limitat com ho ha estat per raons pressupostàries la segona, sinó un la limitació del qual vingués només del nivell de qualitat de les obres a aportar. Al cap i a la fi, la recança de Manuel Sanchis Guarnier encara està molt i molt viva entre tots aquells filòlegs que vam tenir la sort de conèixer-lo, especialment dels valencians: al País Valencià el buit que va deixar no ha pogut ser omplert per ningú.

ROSANNA CANTAVELLA

*L'estat de la qüestió fusteriana**

El decés de Joan Fuster es va produir quan ja s'havia desencadenat una simpatia creixent per la investigació de la seva obra. Ja existia tot un panorama d'aportacions disperses, que provenien d'àmbits acadèmics o estaven motivades per un afany divulgatiu. En general, unes se centraven en facetes concretes del discurs fusterià, altres examinaven l'entorn literari i cultural que li va tocar viure, o bé s'interessaven per la seva personalitat intel·lectual i cívica. Però, al capdavant, era evident que es tractava només dels prometedors fonaments d'un edifici que havia d'exigir esforços monumentals. Molts dels seus passadissos encara no havien estat descoberts, no s'havia explorat més que comptats apartaments i, ni de bon tros, s'estava en condicions d'abraçar l'estructura sencera.

No era arriscat de preveure que el 21 de juny del 1992 marcaria la fita d'un aug-

* Aquest treball s'inclou dins un projecte d'investigació becat per la DGICYT AP-92.

ment de les publicacions sobre Fuster. Un bon grapat dels autors que l'evoquen o que remembren lectures dels seus textos manifesten aquesta esperança durant els mesos immediatament posteriors.

La premsa, periòdics i revistes en general,¹ sovint sota el pretext de l'home-natge, ha servit de plataforma per a manifestacions de marcada tonalitat apològica, desproveïdes del mínim distanciament; un estil que s'ha estès a publicacions més o menys científiques i institucionals. En un pol oposat, el paper imprès també ha esdevingut l'altaveu d'articles que s'inspiraven en la invectiva. Pel fet que, com s'ha dit tantes vegades, si hi ha alguna cosa que no inspirava Fuster era la indiferència. Al País Valencià havia despertat recels —per dir-ho benèvolament— en algun sector social, a causa de la configuració ideològica del seu discurs. Després de la mort de Fuster, i deixant de banda els arguments que apel·len al *pathos*, els retrets se centraven en el fet que els estudis de l'obra fusteriana encara no havien passat els límits de l'empatia acrítica i del sectarisme mitificador,² sense adonar-se —o potser amb plena consciència— que ells apostaven per un mateix «sectarisme mitificador», però de signe contrari.

El cas és que ambdues postures —la dels partidaris i la dels detractors— desplacen el tema central: la seva obra i la seva projecció sociocultural. No hi ha res més destructiu que avalar els propis arguments amb l'exhibició del cos de Fuster, després de mort, tot assenyalant que no exhala olor de flors. Si veritablement hi ha una preocupació tan gran pels «escassos» avenços de la investigació sobre Fuster, el camí adient no és la destrucció —o l'elevació als altars—, sinó la desconstrucció dels múltiples aspectes del seu discurs, bo i recorrent a instrumentals interdisciplinaris. Cal ajustar el microscopi i posar mans a la (seva) obra.

A l'hora de la veritat, de llibres que elaboren una visió més o menys en conjunt de la seva producció, només se n'han publicat tres, i dos són d'un mateix autor. Ens referim als treballs d'Antoni Riera i de Vicent Salvador. L'exposició dels plantejaments d'aquests volums ocuparà la part central de la nostra panoràmica del rumb que ha pres la qüestió fusteriana des de la mort de Fuster.

Destinarem un primer apartat als treballs que s'ocupen de les semblances biogràfiques, un camp que no es troba suficientment desenvolupat i que, en suma, resulta bastant reiteratiu. Només Antoni Furió i Francesc Pérez Moragón han desenvolupat el coneixement d'aquest aspecte amb voluntat de recerca integral. Amb això no neguem la validesa de la resta de les aportacions, però s'ha d'admetre que tenen una orientació més anecdòtica i informal.

Les edicions i antologies de l'*opus* fusterià també han proliferat en els darrers anys, encara que no tant com caldria. L'editorial Bromera ha emprès el projecte

1. Josep BALLESTER presenta un repertori considerable dels articles i dossiers apareguts a la premsa, dins *Bibliografies / (II) Sobre l'obra de Joan Fuster, Fuster entre nosaltres* (València, Conselleria de Cultura, 1993), ps. 315-318.

2. L'exemple crític més extens correspon a Juli CAMARASA, *Fuster íntim*, «L'horabaixa», núm. 6 (1992), ps. 14-45.

d'una «Biblioteca Joan Fuster», que ja ha tret a llum cinc volums del suecà, relacionats amb una temàtica valenciana: *Combustible per a falles*, *L'albufera de València*, *Un país sense política* i *Misògins i enamorats*. Aquí destacarem el darrer, a cura d'Albert Hauf. Però també tractarem una antologia de textos assagístics publicada recentment per Josep Ballester. Reservarem un espai per llegir l'edició del Fuster oral que ha elaborat Toni Mollà, i presentarem una de les millors contribucions al desenvolupament de les investigacions fusterianes, és a dir, el treball de publicació de l'epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca, que han realitzat Josep Ferrer i Joan Pujadas.

Pel que fa als articles, que presenten resultats puntuals de processos de recerca més amplis, n'han aparegut de tota mena. Com que no aspiràvem a l'exhaustivitat, i s'imposava una tria, han prevalgut els interessos del qui ara escriu. No obstant això ens sembla que els treballs que analitzem són representatius respecte a la proposta d'estudi rigorós que hem apuntat més amunt. La «Revista de Catalunya» i la *Miscel·lània Joan Fuster* contenen un bon grapat dels escrits publicats, però les miscel·lànies d'homenatge s'emporten la palma. El volum millor estructurat és l'editat per Josep Iborra, *l'Homenatge a Joan Fuster* de la Conselleria de Cultura i el Consell Valencià de Cultura (València, 1994). Presenta els articles agrupats en un total de set apartats, que aspiren a donar una visió de conjunt: la biografia, l'estil literari, la seva poesia, les idees generals, el tema valencià, la història literària i la seva bibliografia. També hi ha l'interessant *Fuster entre nosaltres* (València, Conselleria de Cultura, 1993), que bàsicament dona la impressió de ser massa dispers. En aquest volum, el llarg índex de contribucions apareix estructurat, molt literàriament, a partir de citacions del suecà. Té un disseny molt acurat i a la fi inclou una sucosa hemeroteca de ressenyes contemporànies a la publicació d'alguns dels seus llibres (ps. 319-333). Cal tenir present també *l'Homenatge a Joan Fuster* de la Universitat de Barcelona (Barcelona, 1993) i *l'Homenatge Universitari a Joan Fuster* (València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 1993).

En darrer lloc, la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana va organitzar el 1994 una exposició sobre Fuster, juntament amb la qual va editar una altra miscel·lània d'homenatge, *Joan Fuster: dies i treballs* (Ribera del Xúquer, Conselleria de Cultura, 1994), d'edició més luxosa.

1. Treballs biogràfics

Antoni FURIÓ: *Àlbum Fuster*, València, IVEI, 1994.

Qualsevol iniciativa biogràfica sobre Joan Fuster, no pot seguir sinó els passos de la visió que Josep Pla va projectar als homenots,³ informada com estava pel

3. Josep PLA, *Homenots. Quarta sèrie* (Barcelona, Destino, 1975) ps. 359-393.

perspicaç –i narratiu– sentit d'observació de l'empordanès, i és clar, pel mateix Fuster.

Deixant això de banda, Furió realitza en aquest *Àlbum*, un treball impagable, a base de combinar una àmplia selecció de material gràfic amb un discurs biogràfic àgil i eficaç. El llibre admet tres itineraris de lectura, si l'un suggerent, els altres encara més. Cap lector mínimament tafaner podrà sostreure's de fer una volta, autònoma, per les tres-centes noranta-quatre il·lustracions que hi apareixen: entre fotografies de totes les edats, de viatges, actes (cap imatge pot ser més eloqüent que la de les pàgines 212-213), reunions, celebracions, amistats amb personalitats de tota mena, atemptats, referents al context familiar i sociopolític; documents de gran interès, com ara les estadístiques personals de llibres que anava adquirint (p. 41); portades de revistes i de llibres; manuscrits i dibuixos seus, per exemple, les anotacions a una *Historia de Sueca* de Granell, que assenyalen el canvi lingüístic al català (p. 38) o els dibuixos per a «Verbo» (ps. 61-63); caricatures (de Boix, Alfaró i Milo), fotomuntatges, cartells i panells.

Pel que fa al text, Furió s'aboca a una formulació memorialista, la qual cosa no sols exigeix realitzar una exposició dels fets que conformen el tema de la vida de Fuster, sinó que implica, necessàriament, una tria, i hom tria atenent a uns condicionaments. En aquest cas, Furió comença per recrear l'ambient familiar i la ciutat –Sueca– on va néixer Fuster, i a partir d'aquest moment ressegueix les pistes que permeten reconstruir la faceta de la seva personalitat que ha gaudit d'una major repercussió: la formació i la trajectòria intel·lectuals, unides als diversos aspectes de la seva projecció pública. Com va aconseguir això en l'entorn sociopolític, en el desert cultural de la postguerra, on imperava l'analfabetisme ambiental i clamava a Déu la manca d'infraestructura bibliogràfica? La resposta a aquesta pregunta, no exempta d'admiració, sembla inspirar bona part de l'escrit de Furió. Però també, a propòsit de citacions, especula sobre les actituds de Fuster, sobre el seu caràcter i sobre tal o tal actuació: «Indulgent, Fuster no ho era massa. L'irritaven les polèmiques estèrils, capcioses, però no defugia el combat, la rèplica ràpida i lacerant» (p. 160). D'aquesta manera, el text es troba també impregnat d'il·lustracions i efectes del discurs fusterià.

Per tot això, la combinació dels materials gràfics i textuals, elaborada de tal forma que a cada pas s'il·lustren els uns respecte als altres, dóna una perspectiva integral del fet –gens fàcil– de ser Joan Fuster. És clar que es tracta de la perspectiva de Furió, però no n'esperàvem una altra després de llegir el seu nom a la portada del llibre –i em perdonareu la ironia. Ara bé, cal tenir ben present que el gènere biogràfic li permet posar a contribució tot un arsenal de dades documentals que recolzen l'orientació del seu discurs i el sentit de les seves hipòtesis –o viceversa, tant hi fa.

Un altre tret d'aquest volum és que Furió intercala descripcions de la producció de Fuster entre la resta de les seves activitats, cosa que està especialment capacitada per a fer, atès l'inventari de l'*opus* fusterià que ha anat confeccionant des de fa

més de quinze anys; un inventari que ha anat publicant en diversos volums col·lectius d'homenatge apareguts fins al moment; la referència més completa és: *La producció bibliogràfica de Joan Fuster*, dins *l'Homenatge a Joan Fuster* (1994: 365-379).

Francesc PÉREZ MORAGÓN: *Joan Fuster. El contemporani capital*, Alzira, Germania, 1994; (col·lecció «Sagitari»).

Els sis textos que integren aquest llibre, conferències i articles redactats després de juny del 1992, parteixen de la profunda impressió que parlar de Fuster és inevitablement un exercici que es refereix al passat (p. 67).

En principi, el format i les especials condicions genèriques de l'homenatge deixen la porta oberta a les anècdotes, nascudes del contacte personal durant molts anys d'amistat; però Pérez Moragón no perd de vista l'obra del nostre autor, d'ací que s'esforci per classificar-la i oferir pautes d'estudi, amb un decidit afany taxonòmic. L'objectiu no és un altre que assentar les bases d'un programa de recerca més ambiciós i sistemàtic que, per exemple, pugui superar la impressió de segmentació i de parcialitat (p. 9) que li produeix la bibliografia publicada fins aleshores sobre Fuster —tret del *Fuster portàtil* d'Iborra.

Pérez Moragón té present la variada gamma de formats genèrics del discurs fusterià: poesia, antologies de poesia i prosa, col·laboracions en premsa, escrits històrics, sociològics i polítics, assaigs pròpiament dits o estudis de crítica i d'història literària.⁴ Però també parteix de l'existència d'unes línies unitàries que enllacen tot el conjunt, i ja en el pròleg a una antologia no venal de textos fusterians⁵ se centra en dues etiquetes que, bàsicament, divideixen la seva obra en: estudis d'història cultural i assaigs d'història (política).

Això lliga amb un dels trets fonamentals de Fuster que contempla Moragón: el compromís ètic amb la seva terra i amb la recuperació del català, elevat al grau de militància; fins al punt que esdevé un component en la seva òptica d'observador del passat. En donen fe les múltiples i freqüents aportacions a la història social de la llengua i el malaguanyat projecte que havia encetat al respecte (ps. 51-53).

També es refereix a una línia procedimental, el mètode de l'assaig, que li deixava un marge de maniobra suficientment ampli per a barrejar l'adquisició d'informació transaccional (l'erudició), amb la interpretació deliberativa i un estil àgil. Per aquest motiu, Pérez Moragón presta una atenció especial a la relació de Fuster amb els llibres: d'una banda, quant al bagatge intel·lectual que li proporcionen les lectures —una constant en la seva vida—, i d'altra banda, pel que fa a les possibilitats que concedia al paper imprès en la «defensa contra el deteriorament» del català

4. Aquest aspecte el tractem també a Xavier LLUNA & Josep V. CALATAYUD, *Joan Fuster: un model cívic de crítica literària*, dins *VI Convegno (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani* (Cagliari, 1995).

5. Joan FUSTER, *Estudis d'història cultural* (Castelló, Universitat Jaume I, 1992), ps. 15-35.

i com una «eina que afavorís la difusió de conceptes de canvi social» (p. 42). Encara que això correspondria potser a una altra faceta de responsabilitat cívica, relacionada amb la «perpètua incomoditat amb el medi» (p. 71) que, segons Pérez Moragón, caracteritza el discurs del nostre autor.

En definitiva, Pérez Moragón es mostra com un excel·lent coneixedor de l'obra de Fuster —abunden les citacions que il·lustren les seves hipòtesis—, però també coneix de primera mà el seu vessant humà, cosa que li permet aportar, a cada pas, dades biogràfiques i aspectes concrets de la seva personalitat —no en va, a hores d'ara, elabora una tesi de doctorat que té com a objectiu la confecció d'una biografia seva.

Quan s'encara a l'obra de Fuster no pot més que veure l'autor que hi ha al darrere, intercalat entre la realitat sociocultural i el seu discurs. I és aquest autor, al capdavant, el qui l'atreu i el fascina: la humanitat del seu impuls. I que consti que aquestes paraules són del mateix Fuster.

2. Anàlisi d'ampli abast

Antoni RIERA: *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993 («Biblioteca de cultura catalana», núm. 73).

El treball d'Antoni Riera és un dels més consistents dins l'actual panorama d'investigació sobre Fuster. Ha publicat dos llibres, on segueix la línia de recerca encetada per Josep Iborra en el *Fuster portàtil*. Com és ben sabut, ambdós autors vénen del camp disciplinari de la Filosofia, però Riera s'inclina per produir un tipus de monografia d'inspiració més acadèmica, i no per això menys àgil en la seva lectura.

Malgrat l'opinió i les aprensions que Fuster manifestava en contra de la Filosofia —vegeu sinó la recopilació de fragments consignada en el volum que ara tractem (ps. 40-48)—, Riera opta per analitzar els seus textos com a manifestacions del discurs filosòfic,⁶ des del punt de vista que es tracta de literatura d'idees, i sobretot, atenent a la preocupació que, en general, hi detecta pels conceptes de «raó» i de «moral».

Riera passa revista a tots els aspectes i nocions que estructuraven el pensament fusterià; un terreny que, si no és ben entès, es presta a la confusió i per tant a descobrir incompatibilitats on no n'hi ha més que les imprescindibles. Després d'ex-

6. També Júlia BLASCO, *Les filosofies de Joan Fuster*, dins Antoni FERRANDO & Albert G. HAUF (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster VIII* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), ps. 325-348, opta per un punt de vista semblant. En concret, parla de la concepció fusteriana de la filosofia, basant-se sobretot en documents parlats i en cartes, que aporta en un apèndix. Voldriem subratllar la proposta que Fuster inclou en la segona carta (p. 344), de considerar la «història de les mentalitats» en les «històries-de-la-filosofia».

treure les referències pertinents d'un ampli corpus (p. 14), exposa el sentit del procediment que hi ha al darrere de les argumentacions i deliberacions de Fuster: l'humanisme moral. Riera enllaça les idees de forma encadenada, com un relat on els conceptes, un cop anomenats i definits, porten els uns als altres, i en conjunt descriuen un mètode de treball, els rudiments d'un sistema de coneixement —si es pot dir així—, que, a més, posa en relació amb certes línies del pensament contemporani.

En principi, identifica el «gènere etiquetable com a *literatura d'idees*» (p. 7), d'acord amb assagistes reconeguts, com ara Montaigne, Voltaire, Russell, Huxley, Rostand, Sartre o Camus. I el situa dins la tradició catalana, juntament amb Eugeni d'Ors, Pla, Gaziel..., no va més enllà.

Després realitza una petita contextualització del concepte de raó, entesa normalment «com a vehicle per a judicar segons uns processos formals, i per tant, com a patrimoni d'allò que coneixem com a *racionalisme*» (p. 16): segons el qual, i tancant el cercle, només podem conèixer per la raó. En un angle oposat es troba l'escepticisme, el qual eludeix qualsevol forma segura de coneixement, i consagra el dubte, la suspensió del judici i l'afany d'indagació (p. 19).

Si resseguim el trajecte expositiu de Riera, veiem que Fuster opta per qüestionar el valor epistemològic de la raó, entre altres motius, perquè pensa que la raó no té possibilitats com a instrument objectivador de la realitat. L'home, per naturalesa, és subjectiu; «d'una subjectivitat que, en una consideració materialista, té arrels en la pròpia fisiologia» (p. 25). Sempre parteix d'una perspectiva parcial; a més, l'objecte d'anàlisi tendeix a revelar-se sota consideracions diferents; i en fi, el subjecte humà forma part de la realitat de què predica, és a dir, que el distanciament no és possible. Així doncs, al seu entendre, tampoc l'objectivitat és possible.

D'aquí que s'obri camí en el seu pensament un escepticisme que pren consciència de la inexistència d'uns valors-patró únics, sòlids i definitius per a tothom (p. 26), i que dóna compte del convencional, així com de la diversitat de perspectives possibles a l'hora d'enfocar qualsevol temàtica.

D'aquí també que el centre de les seves crítiques siguin tan sovint els sistemes de pensament que mitifiquen la raó amb voluntat de ser objectius i de tenir el monopoli de les veritats absolutes: els essencialismes, els racionalismes, però també el pensament sistemàtic propi del marxisme, l'existencialisme, l'estructuralisme o la psicoanàlisi, mereixeran els seus atacs «en un esforç per revelar-ne aquells aspectes que facin vulnerables les exclusivitats preteses» (p. 102), per relativitzar allò que considera dogmatismes.

En poques paraules, i segons Riera, per a Fuster la raó humana no pot passar l'aparent, seria un despropòsit especulatiu, una megalomania gens acceptable. En compensació, Fuster proposa d'assumir aquestes limitacions i d'optimitzar la pròpia subjectivitat en una proposta a la mida de l'home, que usi d'una raó mesurada i suspicax, provisional, perspectiva, doxàtica —em perdonareu l'acumulació d'adjectius—: en això fa descansar el cos del seu pensament.

Així les coses, Riera adverteix que tant l'escepticisme com el prototipus textual de l'assaig esdevenen en les mans de Fuster instruments per a veure-hi clar, per examinar i valorar permanentment les coses de la vida. I si bé és cert que això implica, per definició, examinar-se un mateix, d'altra banda, també propugna una vigilància intel·lectual permanent, des d'un punt de vista previngut i poc donat als entusiasmes, que serveixi per delatar l'engany allà on es trobi (p. 94).

Des del moment que pretén prevenir i contribuir a l'emancipació del seu auditori, Riera veu un propòsit moral bàsic en el discurs fusterià, que no sols juga amb un component argumentatiu, sinó també, i sobretot, amb elements de caràcter emotivoavaluatiu: la visió irònica, la burla, la pràctica reveladora de paradoxes, i en fi, tota mena de recursos lingüístics que puguin tenir un rendiment «desinfectant» o desmitificador.

A més a més, per tal de construir la pròpia perspectiva, Fuster introdueix el que Riera anomena la raó dialogada. És a dir, que reflexiona dialògicament amb els altres, que contrasta les opinions amb uns interlocutors ficticis. Sens dubte, aquest procediment no pot més que basar-se en la creença en les possibilitats de la intercomprensió i en el respecte al divers com a garantia per a la independència i la llibertat morals (p. 122).

La consciència serà un mot clau en el camí cap a aquesta llibertat moral: d'una banda, una llibertat individual, que pretén estimular en els altres a base de suscitar reflexions equivalents a les seves, i d'altra banda, una llibertat col·lectiva, que considera usurpada pel nacionalisme homogeneitzador de l'estat, i que, en conseqüència, té com a objectiu restituir la genuïtat lingüística, cultural i moral dels catalans. Ambdues llibertats presenten una clara funció social: la inconformitat i la resistència civil.

Antoni RIERA: *Rellegir Fuster. Textures filosòfiques en l'assaig fusterià*, Alzira, Brodera, 1995.

Com en el cas anterior, Riera pretén fer una lectura del discurs fusterià en clau filosòfica. Però ara dirigeix la seva atenció no tant a una caracterització global de les seves idees, pensaments i procediment, com a l'exploració d'una sèrie d'etiquetes que hom fa servir constantment per fixar la personalitat de Fuster de manera contundent; etiquetes que corrien el perill de desvirtuar-se amb l'ús i d'esdevenir fórmules estereotipades sense valor. Es tracta de tòpics que el defineixen en termes de «voltairià de Sueca», «un il·lustrat del segle XX», «un esceptic nacionalista» o «el millor assagista català de la postguerra» (p. 8).

Abans de res, Riera reflexiona sobre l'humanisme de Joan Fuster. Segons ell, es tracta d'una condició que propicia els seus assaigs i dóna sentit unitari a la seva obra. Un model d'humanisme que sempre s'ha identificat amb els moralistes del Renaixement, amb Erasme i amb Montaigne, per l'admiració que sempre els ha professat i a causa de la reivindicació que comparteixen per la llibertat individual i

la correlativa dignitat humana. Però Riera considera que té més afinitats amb l'humanisme filosòfic de William James, F. C. S. Schiller, Henri Poincaré, Nietzsche o Ortega, perquè, a pesar del relativisme que tots ells atribueixen al concepte de veritat, «s'afanyen per saber, tot i la provisionalitat de les certeses» (p. 35).

D'altra banda, la sintonia amb el pensament d'Ortega i de d'Ors aproxima Fuster a la idea de sentir-se circumstanciat dins un paisatge humà i cultural concret, el de la Mediterrània, que implica una determinada mesura humana: sentit comú, proporció, adequació quasi homeopàtica de l'existència (p. 25). Sense perdre de vista, per això, els guanys socials que comporta el progrés.

Així, s'allunya de l'humanisme propi de la modernitat —de Descartes a Hegel—, conformador d'una manera de pensar, segons ell, fàtua i arrogant, que intenta apropiarse de la veritat amb instruments lingüístics. Al capdavall, Fuster tractaria de qüestionar la idea sublimada de l'home que hi ha al darrere d'aquests pensaments, i per contra, defensaria una disposició més modesta, amb l'intercanvi d'idees i el diàleg sofista com a teló de fons.

Talment com passava amb el concepte d'humanisme, el qualificatiu d'«il·lustrat del segle XX» requereix un dimensionament. Segons Riera, hauriem d'entendre'l gairebé com un sinònim d'humanista, pel que té de racionalisme —d'una raó alternativa— i de liberalisme.

Ara bé, per posar un exemple, la passió que tant els enciclopedistes com ell mateix senten per la història té mòbils diferents. Fuster veu en l'examen històric una font d'avaluació del passat i un reconeixement de les arrels culturals, que ha de fonamentar la consciència social o civil. Aquesta proposta, però, la focalitza en l'home comú: la cultura serà el principi d'una seqüència lògica que el durà a la llibertat, tot passant per la conscienciació. Les expectatives de guany social tenen aquest objectiu, i la seva mirada al món prové de l'interès per l'anàlisi de la condició humana.

En canvi, els il·lustrats dipositen la seva ambició en l'home com a projecte social i confien en la solvència de la raó per tal d'ordenar i interpretar el món —en la línia de la ja esmentada megalomania racionalista.

A propòsit de tot això, Riera porta a col·lació la funció social que Fuster dona a l'activitat intel·lectual, en el sentit que l'intel·lectual té l'obligació moral de construir un discurs directe i d'intervenció social (p. 57), que posi en evidència «allò que el mateix sentit comú de la col·lectivitat intueix» (p. 59). És en aquesta qualitat d'agent de conscienciació social, per la seva voluntat de progrés social i la recoguda generositat moral, que se l'identifica com a liberal d'esquerres.

Pel que fa a l'escèpticisme fusterià, Riera li descobreix múltiples punts de contacte amb la postmodernitat filosòfica, malgrat que aquest pensament és posterior. Es refereix als temes, però més que res al relativisme, que comporta «la impossibilitat d'un únic patró de coneixement» (p. 81). Hi ha una gran diversitat de discursos possibles i tots ells estan basats en judicis de valor. És convenient, per això, adoptar una actitud suspicax i escèptica. El pensament postmodern, continua

Riera, no pot arribar a la superació que significaria una raó intercomprensiva i es perd en la confusió ideològica. Fuster en té prou amb una «raó dessublimada» que sigui garant del perspectivisme, i que operi a través del diàleg. I en definitiva la seva opinió tan avaluativa s'autoritza en el fet que parla des del seu propi punt de vista, tan provisional i contundent com qualsevol altre.

Sovint s'ha posat en relleu la incompatibilitat de l'escepticisme programàtic de Fuster amb el seu nacionalisme, suposadament dogmàtic. Però Riera remet al fet que no s'ha de confondre l'escepticisme amb la passivitat o l'aïllament moral (p. 85). La qüestió nacional es manifesta com a prolongació del seu humanisme i no inclou cap projecte d'estratègia política. En canvi, sí que esdevé la defensa contra l'engany d'una ideologia jacobina, que té conseqüències fatals en la vida civil i cultural de la comunitat catalana. La solució serà la necessitat de la unitat lingüística i política dels Països Catalans, com a requisit de supervivència nacional (p. 87).

El racionalisme escèptic de Fuster, d'altra banda, es matisa amb la qualificació de *voltairià* que rep seguit seguit. Segons Riera, Voltaire i Fuster tenen en comú la prosa mordaç, la pràctica d'una raó al servei de l'acció, però discrepen en qüestions essencials. Voltaire té una faceta de despotisme i d'il·luminisme que respon a un cert programa social, parteix de «l'estupidesa humana» i confia en les propietats terapèutiques de la raó pel que fa a l'aspecte cívic i polític. Fuster assumeix sense traumes l'home comú i el seu humanisme pretén tenir sols —ai!— la funció d'una vacuna que sotmeti a sospita el tòpic i la rutina (p. 99).

En darrer lloc, tractarem conjuntament l'estil i l'assagisme fusterians, que Riera distribueix en dos apartats diferents. La seva anàlisi de l'estil de Fuster se centra en recursos com la paradoxa, la ironia, l'humor o la sàtira, que usaria com a contrapunts de l'escepticisme i com a correctius morals. A més, es caracteritza per refusar qualsevol índex de l'àmbit d'ús acadèmic, en pro de la claredat expositiva. No pot optar per una altra solució si busca la màxima eficàcia comunicativa en el terreny de la provocació: la seva «facultat d'enfocar els temes des d'un angle inusual, tot violentant la discreció i el convencionalisme» (p. 115).

A nivell estructural, Riera insisteix en el fet d'establir la glossa assagística com a la unitat mínima d'estudi del discurs de Fuster; de fet, per a ell els seus assaigs s'articulen per agregacions successives. Totes aquestes glosses tindrien una extensió limitada, un títol amb força connotativa, una estructura semblant i unes clares regularitats en l'ordre formal (ps. 118-122). Quant al contingut, predominaria la manipulació de conceptes i d'arguments. Citarem la definició que dona Riera de l'assaig: «qualsevol aproximació a un tema seriós —història, lingüística, etc.—, de dimensions breus, i tractada més valorativament que no pas amb contundència i exhaustivitat» (ps. 127-128).

En aquest àmbit específic és on Fuster ha estat reconegut el millor assagista català de la postguerra, un àmbit que Riera denomina assaig humanista.

Vicent SALVADOR: *Fuster o l'estratègia del centaure*, València, Ed. del Bullent, 1994.

El camí encetat per Vicent Salvador, i també per Amadeu Viana en l'importantíssim *Fuster in fabula*,⁷ uns quants anys abans de la mort de Fuster, ha gaudit d'una fructífera continuació, per part del primer, que ha contribuït amb notables avenços a la investigació sobre la «qüestió fusteriana».

Vicent Salvador segueix els passos d'una llarga i il·lustre tradició que aplica la terminologia lingüística a l'estudi del discurs literari. Aquest volum abraça quatre anys del seu treball sobre el discurs fusterià. Com bé diu ell mateix, la major part dels escrits, ja publicats, es complementen, sense redundàncies, en un mosaic que conforma una visió de conjunt de l'obra «pluridimensional» de Fuster, malgrat que no aprofundeixi els condicionaments biogràfics o alguns vessants com ara el líric. La perspectiva es completa amb capítols inèdits i la necessària incorporació de dades noves.

Després d'una introducció on justifica la disposició dels materials i confessa l'addició a la lectura de Fuster que els ha motivat, comença per una reflexió sobre l'heterodòxia de l'humanista. En efecte, segons ell, se l'ha qualificat d'humanista —d'un dels darrers— entre altres raons pel seu «polimorfisme temàtic i gènèric» (p. 19), perquè parla d'una gran diversitat de coses. Una característica que s'adiu amb el gènere assagístic, en el sentit que l'assagista no pretén realitzar l'exposició informativa d'una qualsevol realitat, sinó avaluar, sospesar de forma (auto)dialògica les pròpies deliberacions sobre la naturalesa d'aquella realitat. L'objectiu final no és un altre que l'«ordre intel·lectual i ètic» i l'exploració del seu (utòpic) jo, encara que no ultrapassi el procés de fer-se i refer-se. I tot això és com dir l'heterodòxia: «el rebuig envers el dogma clos» (p. 22).

L'heterodox manté sempre viu el seu esperit crític, per tant està en perpètua polèmica amb tota mena d'ortodòxies. Salvador porta a col·lació les acusacions d'heretgia que va rebre Fuster dels regionalistes (algú el va acusar d'«heterovalenciano»). Però també es refereix al fet que el seu nacionalisme compromès no li va impedir de vessar àcides crítiques en matèria de cultura catalana.

Tot aquest procediment cognitiu troba el seu correlat en elements lingüístics com l'abundància de connectors adversatius, l'ús sovintejat de signes relativitzadors —cometes, cursiva,...— o les diverses manifestacions de la ironia.

En segon lloc, Salvador reserva dos capítols a dues de les principals aportacions de recerca de Fuster —el que anomena «indagació en matèria filològica» (p. 15)—, és a dir, l'estudi del fet literari i de la història social de la llengua.

La literatura és una noció tan difusa com omnipresent en els papers de Fuster. Pel que fa a la catalana, ha tractat tots els gèneres i totes les èpoques. Però són

7. «Els Marges», núm. 38 (1987), ps. 33-43.

comptades les seves incursions en l'abstracció del fet literari, s'interessa pels fenòmens que la conformen com un «fet amb consistència social i amb una història densa i ramificada» (p. 34).

Des del primer moment, va ser fidel a un procediment que li exigia explorar tots els aspectes configuradors dels fets literaris, amb explicacions que no es quedaven en la superficialitat de l'obra com a producte, sinó que s'endinsaven en el seu pluridimensional context de producció i recepció. En l'àmbit de la teoria literària hi ha hagut escoles diferents i onades metodològiques que Fuster sempre ha sotmès a crítica. Segons Salvador, si actualment moltes de les idees fusterianes ens resulten tan actuals, és per la coherència profunda del seu pensament, que s'ha sabut mantenir incòlume a la temptació de les modes (p. 39).

Fuster consideraria el «fet literari com a globalitat, com a realitat social al si de la història» (p. 39). Per posar un exemple, les exploracions de Fuster sobre el realisme en el teatre al País Valencià el porten a la imbricació de les tècniques del discurs literari amb factors sociolingüístics, així mateix, la seva dèria pel paper del lector en l'acompliment del fet literari s'integra en una vasta empresa de sociologia cultural. Una empresa que connectava amb el seu projecte d'història social de la llengua.

En paraules de Salvador, Fuster conjuminava la investigació històrica amb el vessant de sociolingüista i d'analista del discurs. Les seves aproximacions a la història es fonamenten en un quadre d'interessos lingüístics, sempre amatent a descobrir i analitzar les dades sobre els usos socials del català: àmbits d'ús, consciència lingüística, pautes de prestigi, actituds... (p. 54). En aquest sentit, un dels seus objectius bàsics serà la investigació del procés de castellanització dels catalanoparlants al llarg del temps.

En la seva recerca microhistòrica, diu Salvador, utilitza sovint els textos literaris com a document, com és el cas de les fonts dietarístiques. Ara bé, de vegades també introdueix una perspectiva més macrohistòrica, sobretot —no únicament— quan opta per la generalització didàctica i l'agitació de l'auditori, quan l'estudi històric enllaça amb l'observació de l'actualitat i el destí de la llengua amb la viabilitat nacional. Són els moments en què deixa emmordassat l'escepticisme (p. 51).

Després, hi ha tres capítols dedicats a l'assaig. Fuster sempre reivindicava la filiació montaigniana pel que fa al conreu d'aquest gènere, perquè de fet l'assaig ha quedat totalment com a motlle discursiu amb unes característiques molt específiques. La més peculiar, segons Salvador, és l'exhibició del jo que presenta. L'assagista assumeix davant el lector la seva pròpia veu, en cap moment intenta esborrar les traces del subjecte de l'enunciació. Ni tan sols amaga les provatures, les contradiccions, les fases del procés discursiu. El sentit d'aquest egotisme exacerbada és que ateny una dimensió universalista, perquè el jo se sent com una mostra de la humana condició —ressona la veu de Montaigne.

Segons Salvador, l'egotisme és un tret que l'assaig comparteix amb la poesia,

per oposició a la ficció. Així mateix, tenen en comú que se centren en idees i pensaments. Però l'assaig també disposa d'una sèrie de trets distintius respecte de la poesia, i dels tractats *a l'ús*. Salvador porta a col·lació la tipologia textual elaborada per Marc Angenot (p. 65), que situa l'assaig dins la subdivisió dels discursos entimemàtics anomenada discurs doxològic persuasiu. A més, l'assaig fusterià pertanyeria a la categoria d'assaig-meditació o deliberació interior. Quant a la tipologia establerta per Genette, l'assaig trobaria el seu lloc en l'espai de la «literatura no ficcional en prosa» (p. 91).

Però quins són els trets distintius de l'assaig que consigna Salvador? Doncs, prenent Fuster com a model, el fet que no té necessitat d'exhaurir un tema ni d'establir una cadena visible de continuïtat deductiva; la recerca de la claredat que practica, per un camí maièutic i antidogmàtic; la perspectiva racionalista que impregna d'utilitat pública qualsevol plantejament temàtic; el fet de definir una experiència lectora essencialment intel·lectual; i sobretot, el dialogisme constitutiu de l'assaig, per mitjà del desdoblament (polifònic) del jo en tu, a través de connectors adversatius i concessius, i de comentaris metadiscursius amb funció modalitzadora. D'altra banda, aquest tarannà d'assagista tan procliu a la digressió i a la tendència a l'opinió personal s'infiltra en tota la resta de la producció fusteriana, incloses les monografies d'investigació històrica i literària.

A la fi, Salvador tanca aquest bloc amb una caracterització detallada del gènere prologal, dels pròlegs —o autopròlegs— tan peculiars a l'inici dels llibres de Fuster. Bàsicament la funció del pròleg no és una altra que legitimar el text i determinar un «lector model»; per això la necessitat de la seva aparició està en funció de la peculiaritat del discurs prologat (p. 112). Com que Salvador apunta que l'assaig és transgressor per partida múltiple, Fuster usa aquell gènere paratextual per tal de justificar, posem per cas, la digressió contínua; el fragmentarisme propi d'unes notes no destinades a la publicació immediata, i que ara ocupen l'espai d'un volum; la tria del títol o l'insistent egotisme.

Els darrers capítols s'ocupen de la cuina de l'escriptura fusteriana. Segons Salvador, la clau de volta del programa de Fuster quant a les idees: la desinfecció de metafísiques s'estén al seu estil, de manera que els recursos lingüístics i les estratègies discursives esdevenen el primer camp d'aplicació de la higiene antimetafísica. N'és un bon exemple la cautela que exerceix davant «l'oració llarga de complexitat hipotàctica» (p. 123). O el fet que la negació i la controvèrsia són el mòbil últim de la seva escriptura. O l'adjectivació, d'arrel planiana, que es revesteix de metàfora, amb la intenció de projectar un camp nocial i associatiu —normalment prosaic i biològic— sobre un altre —el de les idealitzacions—; així, la desinfecció és segura.

De tota manera i pel que fa a les pràctiques estilístiques, Salvador considera que Fuster mai no perd de vista que la primera obligació de l'escriptor és fer-se llegir, i millor encara: perdurar en la seva memòria (p. 139). De fet, té ben present això en un altre dels trets essencials del seu estil: «la proclivitat a l'expres-

sió lapidària que troba la seua manifestació paradigmàtica en l'aforisme» (p. 133).⁸ Segons Salvador, la sentenciositat de Fuster es beneficia del prestigi d'un ressò tradicional —la «saviesa de les nacions»— que invoca o mimetitzava. Aquesta és la base de la seva seducció, unida a la brevetat, encara que vehiculi valors transgressors que no tenen res a veure amb el típic conservadorisme de la sentenciositat popular.

Ara bé, això no vol dir que els aforismes fusterians no tinguin un aire de consell. Salvador, utilitzant l'esquema de Janine Zarca, considera que els seus no serien «consells recepta», sinó «consells de fons»: «deliberatius per referència a un sistema de valors més o menys explícit o a unes opcions personals obertament confessades» (p. 141), és a dir, vinculats a la «direcció de consciències».

Un altre component de l'estil fusterià és el conversacionalisme. El laconisme esdevé dialèctic en una escenificació mimètica de la conversa, de gran eficàcia comunicativa. Segons Salvador, estratègies dialògiques serien la polifonia de veus citades en l'assaig; l'ambigüitat irònica, que remet a dispositius tonals de la conversa; elements lingüístics com els imperatius, les interrogacions vives, la fraseologia col·loquial, les autocorreccions amb aparença d'improvisació, les interjeccions col·loquials, les hipèrboles populars o els remugueigs de protesta; la complicitat; o el to amb què Fuster crea la figura d'algú amb qui dialogar (ps. 148-154).

A la fi, Salvador tanca el volum amb una nota sobre el títol: la vinculació de Fuster amb la figura del centaure, a causa de l'heterodòxia, l'«hibridisme desconcertant», la duplicitat inherent al seu discurs.

3. Edicions de l'obra de Joan Fuster

Albert HAUF: Introducció i notes a Joan FUSTER: *Misògins i enamorats*, Alzira, Bromera 1995 («Biblioteca Joan Fuster»), ps. 9-46.

Aquest volum reuneix una sèrie de textos de Fuster que, com diu Albert Hauf, es distingeixen perquè en ells explora «l'entramat ideològic i cultural de l'anomenat "Segle d'Or" valencià» (p. 17). Els assaigs sobre els clàssics catalans medievals van omplir bona part de les primeres pàgines de Fuster. Recordem que un dels seus primers treballs publicats va ser *Notes per a un estudi de l'oratorïa vicentina* («Revista Valenciana de Filologia», IV (1954), ps. 87-185), i que a poc a poc va

8. Pel que fa als aforismes fusterians també hi ha el treball de Xavier LLUNA FERRER, *La vella i acreditada fórmula de l'aforisme en Fuster*, dins Axel SCHÖNBERGER & Tilbert Didac STEGMANN (eds.), *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Frankfurt 18-25 de setembre de 1994 (Barcelona, AILLC/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), ps. 199-213. Una altra referència de Vicent SALVADOR, *L'escriptura aforística*, dins AADD, *Homenatge a Joan Fuster* (València, Conselleria de Cultura/Consell Valencià de Cultura, 1994). I més endavant tractarem detingudament dos articles de Josep Balaguer (1993a; 1993b).

anar estudiant l'obra de pràcticament tots els autors del moment, amb una especial atenció pels d'origen valencià: Sant Vicent Ferrer, Ausiàs March, Sor Isabel de Villena, Jaume Roig, Joan Roís de Corella o el *Tirant*.

En realitat, aquesta inquietud per la història literària s'emmarca dins el seu procés de reconeixement de les arrels culturals pròpies, amb vista a la divulgació entre un públic majoritari. Això es pot comprovar, per exemple, en les col·laboracions periòdiques al diari «Levante»,⁹ i bàsicament al seu suplement setmanal «València», durant els anys cinquanta.

El fet és que la tasca d'antologador ha menat Albert Hauf a resseguir el rastre de totes les seves publicacions sobre els clàssics medievals —així ho testimonien les notes bibliogràfiques que presenta—; per això els comentaris de Hauf sovint aprofundeixen les qüestions relacionades amb l'acumulació, la distribució i l'articulació de materials en els assaigs de Fuster. Ho veurem de seguida.

Hauf recalca la idea que la gestió d'un Diari constituïria el primer graó en la producció dels textos. Un aforisme, una nota breu, curtes especulacions, una citació, una dada, redactats de forma directa i col·loquial,¹⁰ s'anaven acumulant en aquesta mena de dipòsit de nuclis temàtics. La professionalització de l'escriptura li exigia una periodicitat a l'hora de publicar que sovint satisfesia recorrent al Diari. Segons Hauf, una selecció utilitària d'allò que considerava aprofitable ha estat l'origen de moltes pàgines publicades als periòdics, així com el material de base per a conferències, assaigs més ambiciosos o llibres. Combinava escrits ja publicats o inèdits, ampliat o abreujats, amb postilles o sense, en una dinàmica que li servia per bastir, a poc a poc, una síntesi clarificadora de les seves idees: «Treballa el tema per parts i acumulativament a partir d'uns esquemes nítids de lectura que va elaborant punt per punt» (p. 27). D'aquesta manera és com s'enriqueix el discurs i els temes guanyen en complexitat, perquè va lligant caps a mesura que augmenta el seu nivell de coneixements.

D'altra banda, segons Hauf, el mètode de Fuster no és un altre que la lectura: llegir, llegir, llegir. En efecte, presenta una imatge de Fuster que s'adiu més amb la d'un crític literari que no amb la d'un estudiós d'història literària. «Personatge interferit per les lectures» (p. 11), llegia críticament, amb un llapis a la mà, la resta ho afegia la seva intel·ligència lúcida i un alt nivell de coneixements enciclopèdics. Després vindria la paràfrasi, amb una escriptura que sempre pressuposa una valoració, però també una comunicació amb el públic que no sols pretén divulgar els

9. Alguns d'aquests articles han estat reeditats fa poc: Joan FUSTER, *Llegint i escrivint. Artículos periodísticos en Levante-EMV (1952-1957)* (València, Editorial Prensas Ibéricas, 1995). A part existeix un estudi pendent de publicació: Joan BORJA I SANZ, *Joan Fuster i el «Levante»*, dins *VI Congreso (III Internazionale) di Studi Catalani* (Cagliari, AISC, 1995).

10. Deixant de banda l'obscuritat pel que fa als mitjans d'obtenció, la reproducció facsimilar d'un *Diari inèdit* (31/VII/54 - 2/X/55) amb què Antoni MARTÍ i Miquel ALBEROLA obsequiaven els lectors d'una recopilació d'entrevistes i articles periodístics, *Fuster sabàtic* (Altea, Aigua de mar, 1994), posa en relleu l'alt grau d'elaboració amb què fluïa el seu discurs al paper.

clàssics, o acostar-los a l'actualitat i humanitzar-los,¹¹ sinó també entrar en el camp de la controvèrsia. A partir d'això tracta l'estil fusterià, les amables picardies, els comentaris displicents, els divertits «eruptes», però sobretot, l'intent de desmarcar-se del discurs presumptivament erudit (p. 14).

En definitiva, Hauf ha sabut triar els textos més representatius i ambiciosos de Fuster pel que fa a la literatura i la societat del segle XV valencià. La seva introducció, tot confirmant les nostres expectatives, s'ha centrat més en l'anàlisi del discurs fusterià sobre el tema proposat, que no pas en el mateix tema; de fet, només reserva l'espai de les notes a relacionar les hipòtesis de Fuster amb desenvolupaments o bibliografia posteriors.

A més, ha imitat perfectament l'esperit que feia de reclam en alguns dels suggerents títols dels llibres fusterians.

Josep BALLESTER: Estudi introductori a Joan FUSTER, *Indagacions i astúcies. Antologia de textos assagístics*, Barcelona, Ed. 62, 1995; «El Garbell» núm. 48, ps. 7-61.

Josep Ballester, com A. Hauf, també imita l'estructura del títol bímembre amb un aire lúdic, tan usual en Fuster. Juntament amb la referència a les «indagacions», introdueix el mot «astúcies», que intuïm que remet al tret característic dels textos antologats. Diem això perquè aquesta antologia està destinada especialment a estudiants de literatura; per tant, la tria realitzada pretén atreure la seva atenció i positivament els prejudicis que aquest tipus de públic sent per la literatura d'idees. Ballester ha tingut també present que els escrits suscitésin la complicitat del somriure.

En aquest sentit, la tria trobem que és encertada, i també el detallat estudi introductori que l'acompanya, pel fet que funciona com un gresol on es fonen totes les línies d'investigació que s'han produït fins ara sobre Fuster i la seva obra. Ballester és qui més s'ha dedicat a analitzar la faceta lírica de Fuster.¹² Té publicats diversos articles i un volum sobre la seva obra poètica, però aquí ens ofereix un treball amb vocació globalitzadora i amb una notable capacitat de síntesi.

El primer apartat és de caràcter biogràfic. Destaca pel fet que l'exposició es troba adobada amb sucosos testimonis de personatges que van viure la postguerra a prop de Fuster: Jaume Bru, Francesc de Paula Burguera, José Albi o Enric Valor. A més, introdueix moltes dades referides a la relació que va mantenir amb els exiliats a Amèrica.

11. En aquest sentit, resulta al·ligonadora l'anàlisi que fa Hauf dels treballs de Fuster sobre sor Isabel de Vil·lena (ps. 29-35).

12. Darrerament hi ha altres importants aportacions, per exemple: Àlvar BANYÓ & Daniel P. GRAU, *Mots i idees en la poesia de Joan Fuster: una anàlisi estadístico-estilística*, dins Antoni FERRANDO & Albert G. HAUF (eds.): *Miscel·lània Joan Fuster VIII* (Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1994), ps. 417-449; i també, Enric BALAGUER, *Apunts sobre l'altra poètica de Joan Fuster: una aproximació a Ofici de difunts (1950) i a Poemes per fer (1953-54)*, dins Antoni FERRANDO & Manuel PÉREZ SALDANYA (eds.), *Homenatge Universitari a Joan Fuster* (València, Universitat de València, 1993).

En un segon bloc, realitza una descripció de la seva producció: el vessant literari, el d'historiador de la cultura i el cívic. Consigna totes les obres i les insereix en el context d'evolució personal, bo i connectant-les amb la caracterització del procediment i del pensament fusterians. Subratllem un aspecte que sovint s'ha desplaçat del lloc central que ocupa entre els interessos de Fuster, la qüestió nacional. Ballester tracta sense complexos el descobriment de la consciència col·lectiva i el projecte fusterià de despertar els compatriotes de la somnolència i el cursalisme cívic en què havien viscut el fet lingüístic i polític de la integració a Catalunya.¹³

En darrer terme, reserva un apartat a la reflexió sobre l'estil fusterià, que qualifica d'antisèptic pel que té de vacuna contra els enganys del llenguatge. Aquí incorpora, encertadament, resultats del treball d'anàlisi del discurs iniciat fa uns anys per Vicent Salvador, com ara els trets relacionats amb el discurs conversacional.

Toni MOLLÀ: *Joan Fuster. Converses inacabades*, València, Tàndem, 1992.

Toni Mollà es revela en aquest volum com un excel·lent coneedor de la personalitat i l'obra de Joan Fuster, perquè en definitiva és a través dels seus ulls que veiem la seva imatge. Es tracta d'un llibre enterament afable, pensat per gaudir-lo com si escoltèssim Fuster en directe. Presenta una enquadernació acurada, una especial atenció pel que fa a la tipografia i inclou material gràfic.

Segons conta Mollà, en principi tenia el projecte de donar forma literària a les entrevistes que articulen el text, però la mort inesperada de Fuster, quan quedaven encara dues converses pendents, el va obligar a replantejar-se la seva factura i va optar per transcriure al més fidelment possible les paraules de Fuster, amb un sentit documental. I així és com tenim l'ocasió de descobrir —els qui mai no hem parlat personalment amb ell— fins a quin punt el Fuster conversador s'havia encarnat en els seus escrits. És prodigiosa la continuïtat entre la seva oralitat i la seva escriptura, sense cap diferència substancial.

Mollà disposa del millor guia per tal d'examinar aspectes personals de la seva vida, i Fuster es presta al joc, sovint en clau irònica. Encara que la millor manera de donar una idea de la talla de la seva humanitat radica en les reflexions que susciten en ell preguntes engrescadores o en les opinions valoratives que Mollà aconsegueix extreure-li sobre temes antics i d'actualitat, posem per cas: *Nosaltres els valencians* i el blaverisme, la transició espanyola, la pèrdua dels referents de l'esquerra, el projecte europeu, la guerra del Golf Pèrsic, les repúbliques xiugoslaves...

13. En aquest sentit, hi ha un estudi de J. Pérez Montaner on estableix com la qüestió nacional constitueix un dels nexes aglutinadors que dona sentit unitari a la seva obra «Introducció» a l'antologia de Joan FUSTER, *Contra el nacionalisme espanyol* (Barcelona, Curial, 1994, ps. 6-19). Josep Guàrdia, per la seva part, realitza un treball de recopilació de les reiterades vindicacions de la *Catalunya integral, nacional, completa* en els textos de Fuster (*Joan Fuster i la catalanitat dels valencians*, «Revista de Catalunya», núm. 76, ps. 45-60).

El dos blocs temàtics que Mollà no va poder ni encetar tenien com a objectiu la història de la cultura, per un costat, i d'altra banda, la història social de la llengua i la situació sociolingüística actual.¹⁴

Josep FERRER & Joan PUJADAS: *Epistolari Joan Fuster - Vicenç Riera Llorca*, Barcelona, Curial, 1993.

– Pròleg i edició de Joan FUSTER: *Papers d'exili. Assaigs, polèmiques i recensions (1950-1967)*, Barcelona, Curial, 1995.

Hem d'acollir l'edició de les epístoles que intercanviaren Joan Fuster i Vicenç Riera Llorca com una de les millors aportacions a l'estudi de la qüestió fusteriana. Ha estat una felicitat, que presenta en brut materials d'una utilitat palmària per a la investigació de la història literària i cultural catalanes. D'altra banda, i com ha passat amb altres epistolaris, la seva publicació li confereix un valor artístic, més enllà de l'original caràcter de tràmit comunicatiu que tenia en un principi.

El cabal d'informació i de notícies és immens. Josep Ferrer i Joan Pujadas realitzen una òptima funció d'intermediaris que ha consistit a recopilar el corpus i classificar-lo cronològicament a partir de les dates que hi ha als encapçalaments de les epístoles. Però a la fi, encara inclouen un plus d'informació en forma de notes que doten de referents moltes de les circumstàncies sobreenteses pels dos interlocutors. Tanca el volum un índex de noms i un sumari que permet trobar el número de pàgina de cadascuna de les dues-centes una epístoles que el componen.

Sols per oferir un tast, recomanem la lectura d'una aguda aproximació a les relacions entre els escriptors valencians i els del Principat, amb el rerefons del model de llengua literària, corresponent al 25 de novembre del 1950 (ps. 73-78), o la resposta de Fuster a la franca curiositat de Riera Llorca per saber què passa amb els valencianistes, el 4 d'agost del 1951 (ps. 28-132).

L'epistolari es pot llegir, fins i tot, en clau narrativa, com el transcurs de les relacions entre dos intel·lectuals àvids de nous coneixements i d'interlocutors, compatriotes, que tinguessin alguna cosa que aportar. Tenen en comú les inquietuds literàries i nacionals, al principi conversen de forma compulsiva, saltant contínuament d'un tema a un altre. A poc a poc s'assossequen les seves relacions, s'intercanvien llibres, reflexions, opinions, il·lusions i projectes.

Des del punt de vista de la història literària, podem accedir a les entranyes del món cultural català a València, a Barcelona i a l'exili americà; una llarg llista de personalitats desfilen per les seves pàgines. De vegades assistim al procés d'elaboració

14. Possiblement respon a aquesta frustració el fet que Mollà haja preparat, juntament amb Marisa Bolta, una antologia d'*Escrits sobre la llengua* de Fuster (València, Tàndem, 1994), on repassen el seu vessant de sociolingüista *avant la lettre*.

i decantació de les obres de tots dos, que ens ajuden a situar-les en el conjunt de la seva producció.¹⁵

Pel que fa a l'anàlisi del discurs, aquests textos de Fuster componen un excel·lent camp de reflexió pragmalingüística, on les marques de la funció interaccional ocupen un espai tant o més important que el reservat a la funció informativa. No cal més que fixar-nos en l'aflluència de marcadors discursius que donen instruccions al receptor de tot tipus de funcions pragmaticodiscursives.

Com a curiositat, voldríem apuntar que a partir de la carta corresponent al 31 de desembre del 1959, Fuster opta per usar el paradigma verbal de l'estàndard català, sense cap mediació d'Edicions 62, editorial a la qual sovint s'adjudica la decisió arbitrària d'emmotllar la llengua literària de Fuster dins el model del català oriental.

D'altra banda, l'edició dels *Textos d'exili* té la virtut d'oferir a la nostra consideració un conjunt d'articles fusterians de molt difícil accés. De fet, fins ara només disposàvem d'una selecció de Santi Cortés.¹⁶ Josep Ferrer i Joan Pujadas tornen a elaborar una edició eminentment pràctica, tot donant la possibilitat de consulta i de lectura segons tres itineraris diferents: un índex que classifica els textos cronològicament (ps. 365-370), una distribució per revistes (ps. 357-363), i l'estructura genèrica que articula el llibre.

4. Articles

Enric BALAGUER: *La doctrina d'un escèptic. Aproximació als aforismes de Joan Fuster*, «Revista de Catalunya», núm. 74 (1993), ps. 111-123.

— *Desfascinar i altres aspectes de la prosa aforística de Joan Fuster*, «Revista de Catalunya», núm. 76 (1993), ps. 131-142.

Aquests dos articles d'Enric Balaguer formen un tot on analitza l'escriptura aforística de Joan Fuster, pel fet que, segons ell, ha estat un vehicle permanent del seu discurs. Es troben plens de suggeriments i apunten línies de recerca que han tingut continuació, o si més no han estat compartides per altres autors posteriorment.

Els aforismes constituïrien una síntesi coherent i sistemàtica del pensament fusterià, és a dir, que vindrien a ser una mena d'esquelets del seu discurs (1993a: 113-114). Balaguer els defineix pel seu model de prosa incisiva, que es basa en la pràctica de la contenció expressiva. D'aquesta manera és com destaca l'agudesia o

15. Relacionat amb aquest procés, i pel que fa als aforismes: Xavier LLUNA FERRER, *Els aforismes (seminàdits) de Joan Fuster*, dins *Miscel·lània Germà Colon*, pendent de publicació.

16. *Joan Fuster. Textos d'exili* (València, Generalitat Valenciana/Comissió per al V^è Centenari del Descobrimet d'Amèrica, 1991).

la contundència dels seus judicis, així com la seva formulació captivadora. I per això, Fuster introdueix correctius que ajuden a suavitzar el to general asseveratiu dels enunciat, com ara els casos en què reclama la provisionalitat del pensament.

En principi, Balaguer subratlla el caràcter entre escèptic i nihilista dels aforismes fusterians, que sembla que apunten contra tot (1993a: 120). Com diu ell —en la línia d'Antoni Riera—, Fuster vol exercitar el lector contra els enganys dels discursos oficials sobre la realitat, contra les rutines, contra els idealismes i les pretensions absolutes. El millor serà mantenir una actitud «desfascinant», humanitzada, que a l'hora de respondre a les preguntes essencials de l'home del nostre temps més que oferir un conjunt de certeses qüestioni les certeses vigents; d'aquí prové, segons Balaguer, l'òptica dels aforismes, que s'enfronta amb el negatiu de les coses (1993a: 120-123).

La solució de recanvi que proposa Fuster es basa en el materialisme i en la defensa de la mesura, però sobretot es distingeix per una invitació hedonista, que comporta la ironia, el riure i una mirada plena de distanciament.

En darrer lloc, Balaguer adverteix en els aforismes un interès continuat pel procés de recepció. La seva estructura apunta cap a un discurs obert, que invita el lector a convertir-se en copartípic de l'escriptor; l'invita a fer una pausa i reflexionar: «És la tasca del lector repensar-los, desmuntar-los, articular o desarticular el discurs de Fuster i crear el seu propi discurs» (1993b: 139).

Segons Balaguer, aspectes com ara l'escèpticisme, la doctrina del dubte o la desmitificació de l'autor en pro del lector són una sèrie de característiques que associen Fuster a la filosofia postmoderna —connectant així, de nou, amb el treball de Riera.

Lluís B. MESEGUER: *Les idees literàries*, dins AADD, *Homenatge a Joan Fuster*, València, Conselleria de Cultura/Consell Valencià de Cultura, 1994, ps. 193-215.

Els escrits de Meseguer¹⁷ obren múltiples vies a l'estudi de la complexa qüestió fusteriana, des d'una perspectiva d'anàlisi literària. El seu treball presenta una gran densitat d'informació, d'idees i de referències, amb un procediment que sovint es basa en la seva vasta enciclopèdia personal.

Pel que fa al motiu de la nostra reflexió, Meseguer parteix de la tensió unitat-diversitat que presideix l'obra de Fuster, la qual no preveu ni accepta fronteres entre teoria i aplicacions. En bona lògica haurà d'haver-hi correlació entre el seu discurs literari i les seves idees literàries; per tant, totes dues realitats s'haurien d'investigar de forma interdependent, i així és com procedeix Meseguer.

17. A part de l'article que presentem aquí: *Joan Fuster, assagista*, dins Antoni FERRANDO & Manuel PEREZ SALDANYA (eds.), *Homenatge Universitari a Joan Fuster* (València, Servei de Publicacions Universitat de València, 1993), ps. 99-109; *El Fuster literari*, dins Carlos ROMERO & Rosend ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco* (Atti del V Convegno dell'AISC, Venècia, març 1992) (Padova, Editoriale Programma, 1994), ps. 439-462.

Primer destaca, com a punt de partida, la diversitat de lectures de Fuster, àmplia i variada, desenganxada de la tradició esperable i plena d'afinitats íntimes.

Després se centra en el caràcter de les seves idees literàries, que diu que es refereixen a aspectes materials o metodològics, a la relació literatura-societat i a la historicitat de la literatura. Sobretot té present la relació text-context, essent el «context» un indicatiu de caràcter històric, ideològic i nacional (p. 196). Però hi ha altres factors que defineixen la seva concepció de la literatura: entesa com a forma de pensament (amb el protagonisme del distanciament), com a creadora de conceptes per a la realitat, com a mètode per defugir l'animalitat, al servei de valors (sense deutes ideològics). Tot i això, per a ell, la perspectiva més inquietant seria la de la interrelació entre vivència social i vivència personal de l'escriptura (p. 199).

En tercer lloc, Meseguer estudia la poètica de Fuster. Segons ell, el seu nivell de pensament retòric només pot tenir com a coreligionari Carles Riba. Va incloure propostes estètiques en els llibres de versos, però no són suficients per obtenir cap retòrica a l'ús (p. 201). Després de l'abandó de la poesia, en els assaigs també va reflexionar sobre el fet poètic, tot apostant per la definició (amplificada) de Maragall: «la poesia és un estat tèrmic del llenguatge». Però també va esmentar el component «interjeccional» de la creació poètica i el seu component musical (p. 203).

En general, segons Meseguer, Fuster opta per una retòrica de la puresa i de la intensitat, matisada per una dosi d'utilitat «social» —més propera a la intel·ligència que no a la inspiració. Les seves opinions sobre la literatura juguen amb els conceptes de contingut i de misteri, en correlació amb la dialèctica entre utilitat i autonomia de la creació literària. Fuster vindria a dir que els corrents literaris acaben per articular-se sota l'imperi de l'èmfasi en la forma o en el fons. I el fet és que, segons Meseguer, el debat sobre la literarietat continua encara avui situat sobre aquest eix (p. 204).

Altres aspectes que tracta Fuster, més liminars dins el plantejament de les idees literàries, serien la relació entre la literatura i la llengua, la història de la llengua literària o la dualitat cultura tradicional / cultura escrita.

Meseguer reserva uns paràgrafs a les anotacions sobre la crítica de Fuster,¹⁸ pel que té d'«higiènic delimitador de la posició i la funció de la crítica» (p. 206). Per a ell, es tracta d'una labor central en la cadena de sentit que neix en l'escriptura i culmina en una utilitat lingüísticonacional. A més, atinent a la seva pròpia experièn-

18. En aquesta línia, també hi ha el recent treball de Jordi SUÏLS, *La crítica literària de Joan Fuster*, dins Núria PERPINYA (ed.) *Lectures al quadrat. Les arts crítiques de J. Molas, J. M. Castellet, J. Triadó i J. Fuster* (Lleida, Universitat de Lleida/Pagès editors, 1995), ps. 185-247. Suïls analitza la producció crítica de Fuster, la literària juntament amb l'artística, per dècades i a través del model d'algun dels autors de qui parla: Agustí Bartra, Clementina Arderiu, Joan Maragall, Carles Riba, Ausiàs March, Salvat-Papasseit, Espriu, Josep Pla. Suïls aposta per una vinculació de Fuster a l'estilística; d'aquí partiria la seva inclinació pels enfocaments de caràcter psicologista que subratllen el valor de testimoni humà de l'obra literària. Segons Suïls, a més, Fuster no utilitzaria cap utilatge concret per a l'anàlisi discursiva, sinó que es deixaria guiar per la intuïció, derivada de la lectura.

cia, afirma que no es poden evitar els judicis de valor i els dictàmens ideològics, i que per tal d'aproximar-se a la globalitat del sentit de l'obra s'ha d'optar per l'eclecticisme. Sense oblidar el fet que Fuster sempre ha prestat atenció a la recepció com a part fonamental d'una concepció global de la literatura.

En darrer lloc, la definició de la seva escriptura, tant com els posicionaments davant del món literari, són vists des de l'autenticitat de l'opinió personal, de l'individu com a usuari. Aquí hem de situar el seu rebuig de la institució literària tradicional i la reivindicació d'una modernitat que oscil·la entre la «xerrameca existencialista», un «surrealisme retardat i mòdic», la «poesia pura» i «la cosa —social—, mal entesa» (p. 208). Segons Meseguer, la ubicació de Fuster respecte a la literatura catalana té punts de contacte amb aquesta «presa de posició davant els fenòmens estètics de la modernitat europea», que usa «per “pressionar” sobre el resclosit ambient dels criteris crítics catalans» (p. 210).

Però Meseguer aporta més actituds crítiques de Fuster, mostres feaents d'un pensament literari conscient i organitzat, com és el cas de l'*engagement*. Els propòsits pragmàtics i *engagés* el porten a refusar tot allò que no impliqui compromís, és a dir, l'escapisme, la banalitat o l'excessiva prosaïtzació. A l'altre pol del compromís es trobarien el desengany existencial i la desqualificació dels dogmes, a partir dels quals cal interpretar, per exemple, l'anàlisi de les vicissituds dels intel·lectuals davant el comunisme. Però també calia abordar qüestions com els efectes de l'aparició de la societat de masses en relació a la literatura.

Meseguer elabora una mena d'índex de l'escriptor, al *Diccionari per a ociosos*, que li aprofitaven per autodefinir-se dins un corrent de compromís social. Així mateix, situa en aquest apartat les definicions epigramàtiques d'alguns autors, sota formes de caricatura o d'antonomàsia (p. 213), que pertanyen a la seva particular recerca de referents i al rebuig d'opcions ideològiques contràries.

A la fi, Meseguer insisteix en la «dialèctica entre la teoria i la praxi vital» que hi ha al fons del pensament literari de Fuster, un debat que incorpora «la unitat i la diversitat de la seva obra», «les preses de posició i les previsions de futur», «l'euro-peisme i el catalanisme necessaris», «l'existencialisme i el realisme social», «la utilitat i l'autonomia de la literatura» (p. 214)...

Xavier FERRÉ: *Aportació de Joan Fuster al pensament social: de l'estructura al subjecte de la realitat nacional*, «Revista de Catalunya», núm. 87 (1994), ps. 11-33.

La visió que pren cos en aquest treball és la d'un «Fuster sociòleg», a partir d'una de les poques conviccions —o si voleu, apriorismes—, que s'hi reconeix: «No tinc altra autoritat que aquesta: la d'haver-me apassionat fins a l'obsessió per la vida i el destí del meu poble. Potser és l'única passió noble que reconec en mi» (p. 12). Ferré basa bona part de les seves reflexions en l'anàlisi i les repercussions de *Nosaltres els valencians*.

Entre la segona meitat dels anys cinquanta i la dècada dels seixanta es va pro-

duir un moviment amb preocupacions nacionalitàries al voltant d'una sèrie de nuclis polítics. Ferré relaciona aquest context amb les primeres línies d'investigació minimalistes que s'inscriuen en una «ciència social nacional» caracteritzada per un impuls de reflexions sobre el nostre col·lectiu social. D'entrada, els teòrics o assaigistes s'havien d'implicar irremissiblement en l'«assumpció d'una realitat de conjunt cultural (nacional)» per donar sentit a la seva cohesió o desarticulació (p. 15).

Segons Ferré, Fuster va tenir un especial protagonisme en aquesta dinàmica que informava una «consciència sociològica de la realitat». El seu humanisme compromès el va conduir a pensar en la societat valenciana en termes dinàmics i de dialèctica social. Les seves anàlisis, fetes amb voluntat d'introspecció col·lectiva, mostren que els valencians formen una comunitat definida, dins un espai global català. A més, per a ell, l'explicació d'aquest medi sociocultural, del seu entramat històric, no podia més que crear consciència i, en conseqüència, despertar a l'acció transformadora.¹⁹

El cas és que el marc de l'assaig fusterià va propiciar una nova lectura social, econòmica i política de la realitat valenciana (i dels Països Catalans), dins i fora de la Universitat,²⁰ que comportava construcció del que anomena «subjecte de la realitat nacional» (p. 17).

Per a Ferré, la confluència de les tasques d'historiador i de sociòleg li serveix, en principi, per realitzar una investigació comprensiva dels condicionaments (els orígens històrics i el procés) que van conduir una societat, la valenciana, a no tenir una imatge pròpia ni una formació històrica, a menys que no depengués d'una «mistificació» d'estereotips deformadors. Per tant, calia bandejar tot allò que «em-mascara» la realitat, per obtenir un diagnòstic adient (p. 19). El seu assaig posa en joc també una dimensió de psicologia col·lectiva. Així mateix, aplica una dialèctica —d'arrel marxista— de les classes superiors i el poble per comprendre fenòmens com el procés de conquesta de l'antic regne o el procés de castellanització entre les elits als ss. XVI i XVII (p. 21).

Aquesta lectura del fet nacional com a fet social l'emmarca en una reflexió actualitzada. Fuster va més enllà del Vicens Vives de *Notícia de Catalunya*, pel fet que planteja la necessitat d'una «concepció nacional integral» com a factor cohesionador del grup humà català.

La identificació entre cultura-poble-nació-llengua esdevé el marc que dona una identitat de pertinença diferencial a un poble únic. Però, com en el cas de l'adopció del corònim unitari, català, tot depèn d'un procés que inicia a *Nosaltres els valencians* en el poble valencià, amb la crítica de la seva dependència i submissió envers l'estat.

En darrer lloc, Ferré es planteja l'impuls que Fuster atribueix a la consciència

19. Amb un fort component sociolingüístic (p. 17).

20. Caldria estudiar també les repercussions que va tenir la seva línia de treball en l'àmbit dels estudis sociohistòrics espanyols (segons una apreciació verbal del professor Ferran Garcia).

de comunitat en el procés de desenvolupament econòmic. Però en definitiva, per a ell, la màxima aportació de Fuster va ser «pensar-nos en el decurs de la nostra comunitat nacional» (p. 32).

XAVIER LLUNA FERRER

Bibliografia espriuana recent. Estudis i aproximacions

Havent-se complert el desè aniversari de la mort de Salvador Espriu, el curs dels estudis sobre la seva obra i el seu pensament ha anat adquirint cada vegada un cabal més dens. Fer-ne el seguiment dia a dia demana ja una inversió de temps de veritable luxe. Exposarem tot seguit una visió panoràmica dels assajos apareguts aquests últims anys, que voldria ser útil per a una posada al dia ràpida en els avenços sobre el coneixement de l'autor.

Potser la literaturització d'un context històric convuls, la seva erudició, la ironia, i la concepció cíclica de la creació són el que converteix l'obra d'Espriu en una xarxa d'estructura tan complexa. En tot cas, la literatura d'Espriu serpenteja entre personatges que oscil·len entre el mite i el titella, i la recerca del seu sentit demana un gran esforç d'identificació de referents.

Això explica la diversitat dels enfocaments que presideix les propostes de lectura dels grans nusos gordians de la seva obra. Els estudis que han aparegut d'ençà del 1992 continuen les directrius predominants al final dels anys vuitanta. La majoria dels investigadors que esmentarem tenen treballs anteriors del màxim interès, que no citarem perquè ja apareixen acuradament ressenyats en el cinquè número d'aquesta revista.¹

Escau de començar pels estudis de conjunt. La fita més rellevant la devem a Rosa M. Delor amb el treball *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge. 1929-1943*.² Es tracta d'un extens estudi de caràcter interpretatiu de les obres escrites en aquest interval, que no oblidia les seves connexions amb la resta d'obra de l'autor.

La recerca s'exposa per ordre cronològic i la documentació és profusa. Per dir-ho amb poques paraules, el que es proposa Delor és reconstruir el procés d'escriptura i el pensament literari de l'autor a partir d'un valuós munt de dades biogràfiques i històriques que ha reunit.

Per al mètode de reconstrucció, parteix de la base que Espriu captura la realitat immediata, no sols personal, sinó també sociohistòrica, i l'estructura segons una sistematització oculta, de filiació cabalística i al servei de l'al·legoria. Delor

1. Eduard JUANMARTÍ I GENERÉS, *Bibliografia espriuana recent* dins «Llengua i Literatura», núm. 3, (1992-1993), ps. 596-601.

2. Rosa M. DELOR I MUNS, *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge. 1929-1943* (Barcelona, Edicions 62, 1993; «Estudis i Documents», núm. 47).

dóna una lliçó de sagacitat en demostrar com Espriu aprofita sempre les lectures puntuals que té entre mans o fins i tot la pura anècdota al seu entorn per crear literatura.

El seu treball és coherent i aplanar la lectura de molts fragments fins ara conflictius. Ara bé, hi ha una recurrència a l'enigmística no sempre prou justificada i algunes deduccions rellevants s'extreuen de converses i impressions de testimonis que no deixen de ser subjectives, de manera que el terreny concedit a la hipòtesi és agosaradament gran.

Les aportacions rellevants són, però, incomptables. Per fer-ne cinc cèntims, direm que Delor descobreix un jove Espriu provocador, descontent amb la crítica, antiribià, platonista, imbuït de cabalística, rotundament crític amb tots els bàndols en la confrontació civil i sempre al·legòric i enigmàtic.

En un assaig ben diferent, Joan Prats i Sobreperere fa a *Salvador Espriu, missatge personal*³ una exposició a manera de síntesi dels grans temes de l'obra espriuana. Prats i Sobreperere descriu els conceptes de Sepharad, Sinera, la mort, Salom, el laberint, el caminant, el món com a teatre, etc., a partir de l'obra de creació, fragments d'entrevistes i correspondència del mateix Espriu. El resultat és un perfil de l'autor no gens monolític, que pot ser d'una gran ajuda per iniciar-se en la seva lectura o bé per arrodonir-ne una visió global completa i ràpida.

Encara que no es tracti estrictament d'un estudi literari, val la pena citar el llibre *Salvador Espriu i Sinera*,⁴ on Carles Móra dissenya una ruta literària sobre l'Arenys de Salvador Espriu. El llibre conté dos itineraris, l'interès dels quals es va explicant amb dades històriques exhaustives i citacions de fragments espriuans que hi vénen a tomb. L'única pega, perquè el llibre és una delícia —inclou fotografies—, és que no se n'assenyalen les referències bibliogràfiques. En tot cas, el pròleg adverteix que aquest llibre està concebut per a gaudi del gran públic i com a instrument per a professors que treballin en el marc de la Reforma Educativa, ja que el seguiment de les seves propostes pot abraçar entre les 20 i 30 unitats didàctiques que comprenen els crèdits. Per això inclou activitats culturals complementàries, propostes didàctiques, un registre de personatges i testimonis, i dos plànols.

Entrem en el bloc de treballs publicats sobre qüestions específiques. M. Isabel Pijoan i Picas continua la dedicació a la mitocrítica amb *Viatge per l'imaginari de l'obra de Salvador Espriu*.⁵ El llibre aplega tres estudis sobre el vessant líric ja editats anteriorment, però té l'avantatge d'afegir-hi dos capítols d'orientació pedagògica sobre el mètode de l'hermenèutica simbòlica.

3. JOAN PRATS I SOBREPERERE, *Salvador Espriu, missatge personal* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992; «Biblioteca Serra d'Or», núm. 111).

4. CARLES MÓRA, *Salvador Espriu i Sinera* (Argentona, L'Aixernador Edicions, 1992; «Els Escriptors i el País», núm. 2).

5. M. ISABEL PIJOAN I PICAS, *Viatge per l'imaginari de l'obra de Salvador Espriu* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; «Biblioteca Serra d'Or», núm. 153).

Pijoan explica de forma clara i esquemàtica en què consisteixen l'anàlisi antropològica de l'imaginari, la poètica de l'imaginari i la mitocrítica. Tot seguit presenta l'aplicació del mètode en sengles estudis sobre el *Llibre de Sinera*, *Cementiri de Sinera* (inclòs a *Salvador Espriu o els itineraris de la poesia* del 1991) i el mite del paradís en el cicle líric complet. Tots tres assajos són reedicions amb esmenes.

A tall d'il·lustració, en farem una síntesi brevíssima. *Cementiri de Sinera* és un llibre iniciàtic, que desenvolupa un viatge amb 3 itineraris, en el qual l'autor —heroi, segons el règim de l'antítesi— s'encara amb el temps i la mort. Els tres itineraris són tres processos d'acceptació del temps, de totalització de la mort i de consecució de la perdurabilitat en la mort respectivament.

El *Llibre de Sinera* presenta una doble resposta al tema de la finitud humana, de fugida i evasió del temps i la mort o bé d'acceptació i superació. El capítol dedicat al mite del paradís analitza la seva significació diversa i n'identifica els símbols esprians.

Per a qui no estigui familiaritzat amb els estudis sobre l'imaginari aplicats a la literatura —de lectura sovint àrdua—, aquest darrer volum d'Isabel Pijoan és un bon títol per iniciar-s'hi. S'ha de dir que la mitocrítica, d'encunyació francesa, té pocs adeptes en les nostres universitats. La viabilitat d'un mètode hermètic com aquest en una obra que és d'una banda, filla de l'erudició, i de l'altra, un diàleg constant amb l'entorn històric i que, per tant, crea interseccions amb l'imaginari col·lectiu, és una qüestió prou espinosa.

De la mateixa autora, però deixant a banda l'imaginari, un article resum d'una conferència pronunciada el 1993 a la Universitat de Barcelona: «El món jueu de Sepharad a l'obra de Salvador Espriu»⁶ és un text idoni per copsar l'influx global de la tradició jueva en Espriu. L'autora destaca el pes de la cabalística en el pensament espriuà, sobretot en la concepció del món i de la divinitat, que relaciona amb la teologia negativa; el recurs al paral·lelisme històric entre Israel i Catalunya, i l'ús de simbologia de la cultura jueva en el llenguatge literari. La part dedicada a Sepharad suggereix la lectura de *La pell de brau* com una condensació de la ideologia espriana sobre Espanya i el seu temps en resposta a postulats orteguians.

Josep Grau i Colell reuneix en *Invitació a la poesia de Salvador Espriu*⁷ quatre comentaris de text redactats entre 1968 i 1981. El seu mètode és l'anàlisi descriptiva-interpretativa. Les obres comentades són: el poema «Rispà» (de *Les cançons d'Ariadna*), del qual Grau destaca la dimensió històrica que comporta la presència latent del mite d'Antígona; *Cementiri de Sinera*, per al qual proposa una lectura «de caire solidari i no solament individual», atenta, pel que fa a l'acceptació de la mort, a «connotacions humanisticocristianes»; *Setmana Santa*, on enfoca des de la

6. M. Isabel PIJOAN I PICAS, *El món jueu de Sepharad*, -Anuario de Filología, E. Estudios hebreos y arameos», núm. 16 (3) CSIC; (1993), ps. 133-143.

7. Josep GRAU I COLELL, *Invitació a la poesia de Salvador Espriu* (Barcelona, Editorial Claret, 1992; «Els Daus», núm. 114).

teoria de la recepció a la reelaboració de la història de l'Evangeli per a fer una doble reflexió existencial i sociopolítica; i *Formes i paraules*, en què proposa llegir una metafísica de les formes basada en una dialèctica caos-ordre que es pot trobar exemplificada en la situació històrica.

Un tema temptador com les relacions entre Espriu i el seu company de generació Bartomeu Rosselló-Pòrcel és objecte de dos treballs molt diferents. Rosa M. Delor a *La mort com a intercanvi simbòlic. Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Salvador Espriu: diàleg intertextual (1934-1984)*⁸ amplia els coneixements biogràfics del poeta mallorquí i aprofundeix el diàleg poètic entre els amics previ al seu distanciament personal. Dedica una part a desgranar la lectura que va fer Espriu de la pòstuma *Imitació del foc*, recepció que rastreja emparant la seva interpretació una vegada més en l'intent de reconstruir el procés de creació. La darrera part del llibre, potser la més especulativa, estudia el Rosselló-mite com a instrument per a la reflexió sobre els grans temes espriuans, la mort i el temps, especialment a l'entorn de *Les hores*.

M. Isabel Pijoan, de nou sota el guiatge de l'hermenèutica de l'imaginari, assaja una interpretació dels 17 poemes de *Les hores I*, en el llibre *Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel. En llunyanies de foc i de llum*.⁹ Hi analitza com tracta Espriu el tema de la mort arran de la desaparició de Rosselló-Pòrcel, i detecta una escriptura de la revolta determinada pel règim de l'antítesi. En els 17 poemes Pijoan hi traça dos itineraris, un de refús i un altre de revolta contra la mort, a la fi dels quals la poesia esdevé l'instrument conciliador entre el món dels vius i el dels morts. És interessant com un nivell de lectura complementari.

Fem un gir radical. M. Pau Cornadó és autora de l'article *Algunes reflexions sobre els personatges femenins de Salvador Espriu*,¹⁰ on deixa constància de la visió negativa de la dona en la seva faceta social i en les seves relacions amb els homes, dins la poesia d'Espriu. En la narrativa, la naturalesa femenina es diversifica i varia de la imatge positiva d'algunes heroïnes d'Israel, fins a la dona mesquina i grotesca dibuixada amb sarcasme, passant per la figura perniciosa de perfil tràgic. Cornadó reflexiona sobre la filiació judaica de la virtual misogínia espriuana, tema en tot cas poc aprofundit per ara.

Per acabar, *Salvador Espriu: algunes cartes i estudis sobre la seva obra*¹¹ reuneix (a tall d'homenatge) tres breus reculls de correspondència amb Lluís Alpera, M. Àngels Anglada, Carles Riba i Clementina Arderiu (en el cas d'aquests últims edi-

8. ROSA M. DELOR I MUNS, *La mort com a intercanvi simbòlic. Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Salvador Espriu: diàleg intertextual (1934-1984)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; «Biblioteca Serra d'Or», núm. 127).

9. M. ISABEL PIJOAN I PICAS, *Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel. En llunyanies de foc i de llum* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992; «Biblioteca Serra d'Or», núm. 115).

10. M. PAU CORNADÓ, *Algunes reflexions sobre els personatges femenins de Salvador Espriu*, dins «Serra d'Or», núm. 385, (gener 1992) ps. 57-59.

11. DDAA: *Salvador Espriu: algunes cartes i estudis sobre la seva obra. Edició en homenatge als 10 anys de la seva mort* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; «Biblioteca Serra d'Or», núm. 151).

tada per Delor amb un seguit de reflexions molt interessants sobre la relació amb Riba), i vuit estudis d'aspectes diversos. Ens aturarem en els que aporten més novetats.

Denise Boyer a «Les tankes espriuenques» analitza els recursos espriuans en el conreu de l'estrofa japonesa i la seva vinculació amb l'ús que en va fer Carles Riba.

L'estudi excel·lent de Gabriella Gavagnin i Víctor Martínez-Gil a «*Laia* o la tensió entre el conflicte psicològic i l'espectacle grotesc» (són els responsables de l'edició crítica de la novel·la) demostra com la intertextualitat va imposar a l'autor modulacions en els registres lingüístics en les revisions successives, i ressegueix els intents d'equilibrar la multiplicitat de discursos (psicològic, mimètic i grotesc) que fan conviure personatges de perfil tràgic i titellesc.

Francesc Reina González signa un interessant document historiogràfic sobre «La crítica de l'obra de Salvador Espriu a "Destino" (1937-1980)». L'autor revela que el reconeixement polític i institucional és tardà, que cal esperar fins a la crítica dels anys seixanta perquè es presenti l'obra d'Espriu dins la història de la literatura, i que la parcialitat i la provisionalitat de la seva presència a «Destino» són degudes en part a la fluctuació de les relacions entre la revista i l'aparell oficial. Dóna informació bibliogràfica abundant i sistematitzada.

Les aportacions de «Itineraris del jo líric en *Final del laberint*», de Josep Grau i Colell, i «Fonts antigues i modernes de *Les roques i el mar, el blau*», d'Isabel Turull, són també remarcables.

La resta d'articles: «*Primera història d'Esther: la infantesa revisitada*» (Mathilde Bensoussan) i «La fidelitat als orígens de Salvador Espriu» (Antoni Prats) tenen interès com a textos d'homenatge a la persona. «Salvador Espriu: hel·lenisme i modernitat» d'Isabel Pijoan ens ha semblat mancat del rigor exquisit que requereix el tema de la petja de la filosofia hel·lenística en Espriu.

MARTA PRATS GELI

MAS I VIVES, Joan: *Josep de Togores i Sanglada. Comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 1).

TOGORES I SANGLADA, Josep de, COMTE D'AIAMANS: *Poesies*. MAS I VIVES, Joan: «Introducció i edició». Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 40).

MAS I VIVES Joan: *Josep de Togores i la llengua catalana*, «Llengua & Literatura», núm. 6 (Barcelona 1995), ps. 7-41.

Amb aquest conjunt de treballs centrats entorn de la figura del novè comte d'Aiamans, Josep de Togores, Joan Mas torna a fer una aportació fonamental al

coneixement de la Mallorca de finals del XVIII i començaments del XIX, amb una atenció primordial pel que fa a la situació cultural del moment. Encara que, com diu el mateix Mas, queden molts aspectes concrets de l'actuació de Togores per aprofundir, el cert és que aquest personatge compta des d'ara amb una biografia impecable –punt de partida imprescindible per a qualsevol aproximació posterior– i amb dos dels molts vessants de la seva activitat analitzats amb tota profunditat, aquells que fan referència a la seva postura davant la llengua catalana i, sobretot, la seva dedicació poètica.

Mas ha treballat bàsicament amb una copiosa documentació de primera mà, fins ara no utilitzada i de la qual ha extret una munió impressionant d'informació; tanmateix, ha preferit –molt encertadament a parer meu– no fer una extensa monografia global, sinó dividir el resultat de la seva recerca en dos tipus de treballs diferents.

Així, tenim en primer lloc, l'estudi biogràfic de Josep de Togores. El mateix títol del llibre ja deixa clara la voluntat de l'obra, presentar una «biografia», sense entrar ara en l'anàlisi concreta de les seves moltes activitats. Una biografia que, segons l'autor, té importància no només per ella mateixa sinó perquè, a través d'una de les personalitats més representatives de la cruïlla ideològica en què es trobava Mallorca, podem conèixer una època de grans transformacions. Ara bé, Mas es preocupa sempre d'emmarcar el personatge, ens presenta els organismes dirigents de la vida econòmica i política mallorquina en els quals Togores desplegà la seva activitat (sobretot la Societat Econòmica del País i l'Ajuntament de Palma), però el que aconsegueix dibuixar millor és, sense cap mena de dubte, el personatge mateix. El fet de treballar sobretot amb material personal de Togores, en el qual aquest, tan afeccionat a escriure, s'expressa tan directament (cartes, escrits de justificació...) fa que la seva actuació pública sigui sempre contrastada amb la motivació personal i que, sovint, aquesta passi a ocupar un primer pla. Només d'aquesta manera podríem aconseguir entendre un personatge que, donada la seva mentalitat i l'època en què li tocà viure, se'ns presenta sempre ple d'ambigüitats.

Ens trobem així amb un representant del Vell Ordre que, en uns moments en què la seva classe, i molt especialment ell mateix, van encara prosperant, es mostra apassionat per l'estudi científic i literari, reformista il·lustrat –no només de paraula, sinó amb actuacions particulars concretes, com per exemple les reformes agrícoles de les seves possessions–, convençut que els nous corrents de pensament poden servir per renovar les velles estructures polítiques i socials. Aquest encert en la utilització dels aspectes més estrictament personals per entendre l'actuació del personatge i situar-lo bé en la seva societat es posa ben de manifest en l'atenció dedicada a la qüestió dels amors i matrimoni de Togores amb una dona d'extracció social baixa, que Mas ens presenta com a paradigmàtica de la seva forma d'actuar: segueix els seus sentiments i no el model social imposat, però «sense renunciar a res i maniobrant sempre a partir de les possibilitats que les institucions d'aquesta societat li ofereix».

Respecte a la seva actuació política concreta, és molt interessant l'anàlisi del seu paper –molt actiu– durant la primera part de la Guerra del Francès, tant des del sí de la Junta Central, com des dels càrrecs polítics ocupats a Mallorca. Una experiència política, però, que acaba amb un desencany final perquè allò que ell i homes com ell –Jovellanos, per exemple– proposaven es veu àmpliament superat pels elements més avançats ideològicament.

Amb això arribaríem a un altre punt d'interès, el de la definició ideològica del comte. De fet, el llarg títol de l'obra inclou ja una definició precisa: «il·lustrat liberal». Definició, però, que ve molt matisada al llarg del text. Perquè, si bé el seu caràcter d'il·lustrat hi és sempre ben demostrat, el seu component liberal presenta moltes més vacil·lacions. Les contradiccions s'estableixen entre l'esperit liberal que Mas detecta en els escrits privats del comte i el que és realment la seva actuació pública. Tanmateix, Mas acaba reivindicant el liberalisme sincer de Togores, però sempre dintre de les regles del joc de l'Antic Règim: «reforma sí, però sense desmuntar l'edifici».

Amb una voluntat més exhaustiva, Joan Mas ens acosta a dos aspectes –interessantíssims per a la història literària i cultural– concrets de Togores: la seva producció poètica i la seva relació amb la llengua catalana.

Respecte al primer, Mas ens presenta una acurada edició crítica de l'àmplia producció poètica en català de Josep de Togores, precedida d'una extensa introducció. Per valorar la importància del conjunt hem de pensar només en el nombre de poemes –223– i el que això significa com a volum de creació en uns moments de suposat «buit» literari en català. I si, a més, tenim en compte la importància intrínseca de molts d'aquests poemes, que responen a una perfecta assimilació dels models literaris del moment, no podem menys que subscriure –compartint també la seva justa eufòria– les paraules de Mas quan afirma que és cada vegada més absurd «considerar el primer terç del segle XIX com un període culturalment desèrtic, només interessant pel que avança respecte a allò que vindrà després, Romanticisme i Renaixença».

L'estudi introductorí analitza des de tots els punts de vista –motivacions, influències, temàtica– aquesta creació poètica. Jo ara només voldria destacar-ne dos aspectes. Per una banda, em sembla molt interessant l'anàlisi que fa Mas sobre la suposada influència de la poesia dels glosadors en l'obra de Togores. En aquest sentit, descarta la identificació de la poesia d'aquest amb la dels glosadors, i per tant la simple influència directa, fruit dels contactes amb la pagesia en les seves llargues estades a les seves propietats, encara que això, evidentment, també ho pogués afavorir. Togores és sobretot un home de cultura, però que tria unes determinades opcions estètiques; i així, mentre rebutja sistemàticament els postulats neoclàssics, conrea una poesia de volgut «to menor» que s'identifica –amb les matisacions que calguin– amb els principis del Rococó. I serà precisament aquesta influència cultural la que afavorirà la seva capacitat per «escóltar» i valorar la poesia dels glosadors. I d'aquí, aquesta tan interessant combinació entre

unes influències de literatura culta —Boileau i Cadalso, bàsicament— i de literatura popular.

L'altre punt a destacar és la utilització exclusiva del català en la seva poesia. He assenyalat ja la importància essencial del conjunt —per volum, per qualitat i pel que significa d'incorporació de models culturals del moment en el panorama literari català— però crec que per valorar el que suposa aquest ús de la llengua hem de tenir en compte les motivacions que duen Togores a la poesia: segons Mas, aquestes són l'expressió de sentiments, en els poemes amorosos dedicats a la seva dona; l'estrictament divertiment, en poemes d'intercanvi epistolar, amb amics o amb el seu germà; com a mitjà de «teràpia» en moments depressius i com a eina d'estudi: en aquests dos últims casos, dirigides, per dir-ho així, a si mateix. És a dir, la poesia de Togores va sempre dirigida a un públic —si podem anomenar-lo així— molt minoritari i quasi sempre té un ús exclusivament privat. No sembla, per tant, desencaminat, relacionar l'ús del català amb el fet de la «privacitat» d'aquesta poesia. Una poesia mai escrita per ser publicada ni per ser llegida en públic, i que pot expressar-se, per tant, en la llengua pròpia de la intimitat.

Les aportacions de l'últim treball, centrat precisament entorn de la relació de Togores amb la llengua, crec que poden confirmar aquesta idea. Queda ben patent la real estima d'aquest per la seva llengua, que utilitza —ho acabem de dir— en tota la seva obra poètica, però pràcticament mai en la seva prosa, si exceptuam algunes cartes personals. En fa una apologia i denuncia les situacions que contribueixen a degradar-la, però en les seves actuacions en el si de la Societat Econòmica d'Amics del País —reguladora de l'ensenyament primari a Mallorca— no presenta mai batalla per evitar la castellanització de l'ensenyament. En aquest sentit Mas ens recorda «les pressions que actuaven sobre un home com Togores», i també que aquest sempre està de part de la legislació vigent, però que al mateix temps fa el que pot per protegir la llengua pròpia. És a dir «podia lamentar que l'estat de coses, en general, fos aquell i no un altre, sense creure possible d'enfrontar-s'hi directament».

Togores, però, també estudia la llengua amb una profunditat molt poc usual en aquell moment. És molt interessant l'apartat dedicat a la seva reflexió gramatical, que Mas analitza detalladament. I diria que l'interès radica en un doble aspecte: per al coneixement de les opcions ortogràfiques, morfosintàctiques i lèxiques de Togores, d'una gran importància per a l'estudi de la història de la llengua donada precisament l'època en què es produeixen. Però també perquè ens permet d'arrodonir encara més la visió del personatge: aquestes reflexions gramaticals —inclosa la ja coneguda relació amb Febrer i Cardona— fetes amb tota seriositat (un detall només: copia tot un poema de Guillem Roca i Seguí —les conflictives relacions entre ells dos són un altre aspecte analitzat per Mas en aquests treballs— tornant-lo a repetir, vers a vers, seguint el seu propi criteri ortogràfic), són paral·leles a la seriositat amb què treballa la seva poesia, corregida i

retocada copiosament. I això, malgrat l'ús privat que en farà, d'una i altra. I paral·leles també a tantes altres formes d'actuar del comte, exposades en la seva biografia.

Josep de Togores, comte d'Aiamans, gràcies a aquests tres estudis, ens és ja un personatge proper i conegut. Un personatge apassionant precisament per la seva mateixa complexitat, «atrapat» en la seva època, com diu Mas, o potser simplement ben «instal·lat» en aquesta època. Però apassionant, tanmateix.

Hem d'agrair, per tant, a Joan Mas el seu gran esforç de recerca i la seva capacitat per presentar-nos-en d'una forma tan engrescadora el resultat. I hem d'esperar, també, que els molts aspectes de l'actuació de Togores que queden encara per estudiar trobin aviat algú que s'hi encari.

MARGALIDA TOMÀS

De traduccions i literatura medievals

WITTLIN, Curt: *De la traducció literal a la creació literària*, Barcelona-València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Biblioteca Sanchis Guarner», 34).

WITTLIN, Curt (ed. i intr.): *Eusebi-Agustí-Ciril, Tres epístoles sobre la vida i trànsit del gloriós sant Jeroni*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995 («Textos i estudis de cultura catalana», 41).

El número 34 de la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner» conté una selecció de treballs del professor canadenc Curt Wittlin, expert coneixedor de les traduccions romàniques medievals i, en concret, dels nostres autors i traductors clàssics. No és debades, doncs, que Albert Hauf, prologuista de l'aplec, manifeste que cal «fixar l'atenció en una fita pacífica que d'altres també qualificaran d'igualmente absurda i que té també el seu punt d'heroisme, com ara la d'una vida acadèmica de treball metòdic i rigorós». El volum, per la seua pròpia naturalesa, aporta ben poc material nou, perquè la major part de les pàgines ja les coneixiem editades a revistes especialitzades i sols tres articles presenten alguna novetat. Tanmateix, aquesta objecció no disminueix l'encert de la publicació: en l'època que vivim és molt útil tenir a l'abast material dispers i que ha provat amb suficiència el seu interès, com ara és el cas. Una altra qüestió és si les reedicions han de ser sols això o cal actualitzar les pàgines amb les notícies més recents. Per bé que Wittlin prefereix la primera opció, amb lleugeríssimes esmenes d'estil i amb poquíssimes entrades bibliogràfiques, la «Introducció, en forma d'autobiografia» aconsegueix en part la missió actualitzadora, si més no d'aquelles pàgines que es limiten més a l'anàlisi de traduccions concretes, alhora que ens assabenta de la raó de ser i de les circumstàncies de moltes de les seues investigacions. El que sí que comprova el lector després d'haver llegit el volumet és allò que l'autor anuncia, ço és que les tècniques i siste-

mes de traducció, i les traduccions mateixes, «evolucionen des de la literalitat medieval cap a la llibertat d'expressió i a la voluntat d'afirmació personal dels lletraferrits del segle XV» (p. 1), i com això afecta també les obres més o menys originals, que molt sovint utilitzen materials o mètodes de traduccions.

El primer article de la selecció és dedicat a unes «Observacions sobre el *Psalteri* de Joan Roís de Corella i d'altres traduccions dels salms». El camí anterior a la versió de Corella és ple d'interrogacions potser irresolubles, perquè és molt difícil precisar, per exemple, el grau de participació —si n'hi hagué cap— de Bonifaci Ferrer en la traducció de la *Biblia* que tingué la fortuna de la impressió en l'any 1478, prèvia revisió de Jaume Borrell. Tot i que sols conservem alguns fragments d'aquest volum, la pervivència del *Psalteri* en una edició del 1480 (no objecte d'una probable prohibició perquè es tractava de textos no interpretats ni interpretables, de pregària) permet afirmar a Wittlin que Corella, en la seua pròpia traducció, «no es va limitar simplement a revisar el treball dels cartoixans» (p. 21), ja que, malgrat que en molts casos es limita a la literalitat, en altres ens trobem amb elements propis de la valenciana prosa. Aquesta aportació a la investigació de qüestions bíbliques presenta —presentava en el seu dia— propostes ben interessants, al meu parer, com ara les causes de la publicació de la traducció a Venècia (purament estratègiques i sols de nom) o la relació entre l'*alteritat* que han de mostrar els textos extraordinaris i l'ús de la valenciana prosa. L'autor segueix amb una comparació entre els *Psalms* del 1480 i els de Corella, per passar directament a valorar la feina d'aquest, utilitzant les coordenades d'anàlisi usuals: «comparada amb les altres traduccions medievals dels salms, la de Corella és molt menys literal i té un vocabulari més ric» (p. 35), cosa que es comprova factualment quan confronta sis traduccions antigues del primer psalm penitencial, no sense abans dedicar unes línies crítiques a determinats aspectes de la traducció de la *Biblia* de Montserrat i a la modernització del *Psalteri* de Corella per López i Quiles —Ribes i Palmero (Barcelona, 1985). La qüestió de les traduccions bíbliques catalanes encara és oberta i potser s'aniran solucionant part dels problemes quan tinguem un bon nombre de textos publicats, com aquells que ens promet Josep Izquierdo.

El segon article del recull ja és un clàssic. Es tracta de l'estudi sobre la traducció del *De officiis* de Ciceró per Nicolau Quilis. Si bé l'avaluació del treball del morellà va merèixer la qualificació de «no val res», el mateix Wittlin, en la introducció, s'encarrega de matisar aquest primer diagnòstic extrem, una mica injust perquè potser cal donar més pes que el que s'hi dona al/s copista/es. Després d'un breu preàmbul, Wittlin ens descriu els manuscrits, l'aparició de l'obra en inventaris i els estudis realitzats fins a la data, per passar a la transcripció del pròleg (amb la presència manifesta d'Isidor) i dels fragments que fan referència als subterfugis d'Ulisses, on es parla d'unes *sal·ladies* que crec que es tracta d'una variant o mala lectura de *salòrdies* (variant que tinc documentada) o *salòrnies*, «idea errada» (cf. DCVB 5, 714); finalment, s'hi mostren alguns exemples que certifiquen perfectament per què l'autor arriba a les conclusions —negatives— a què arriba. En fi, crec

totalment encertada tant la petita rectificació al treball de Quilis, com el supòsit que aquest treballa amb un manuscrit llatí glossat, comentat, interlineat, i que això precisament, juntament amb la insuficient preparació, afavoreix el resultat final: «Quilis sabia prou bé que no estava preparat per a comprendre a fons la llengua ("gramàtica"), la doctrina i la base històrica de l'obra ciceroniana i per a fer justícia a les qualitats estilístiques del text. Però, obeint un personatge d'alta posició social, es posà a fer un esbós de traducció, que esperava millorar posteriorment. Com encara veurem, aprofitava les gloses i notes que contenia el seu manuscrit llatí i se serví d'uns pocs llibres medievals ben comuns per afegir algunes notes més llargues sobre personatges al·ludits per Ciceró» (p. 56).

El tercer treball aplegat estudia la còpia i ampliació que Jaquet de Marvillà féu, entre d'altres, de diversos capítols d'Eiximenis, com una mena de pas intermediari entre la còpia directa i la creació personal. Potser allò més interessant siga precisament el que no depèn d'Eiximenis, com ara un «Mirall del pecador» que, com demostra Wittlin, conjumina diversos fragments de textos medievals sobre la vanitat del món i el judici final, i unes «Nou paraules» revelades a sant Albert de Colònia, que, tot i trobar-les a d'altres manuscrits catalans amb notables divergències, potser Jaquet extragué d'algunes pàgines d'Eiximenis mateix, hipòtesi que s'hi planteja i que considere molt plausible. L'estudi acaba amb l'anàlisi dels trets més característics de la feina de Jaquet. Malauradament poc podem apreciar de les característiques d'aquest autor, perquè s'han eliminat —crec que ha estat una decisió desencertada— algunes pàgines de transcripció contingudes en la redacció original, la qual cosa no ocorre, afortunadament, en el següent capítol, dedicat a la traducció catalana allargada de la *Vida de sant Onofre* ampliada, que trobem al ms.13 de la Biblioteca de Catalunya i a l'incunable CF/3 de la Biblioteca Universitària de València, que contenen en essència el mateix text, per bé que al final cadascú afegeix una sèrie de miracles diferents. El ms. conté, a més, una història inventada de la joventut del sant, inspirada en alguna part en la història de Blaquerna, segons ens comenta Wittlin. L'afegit d'elements esdevé fàcil gràcies a la simplicitat del cos principal de la història, que permet múltiples enllaços, comentaris, interpolacions, etc. Finalment, es decideix a atribuir la traducció a algun benedictí contemporani de Pere Busquets (la qual cosa aniria una mica en contra del que diu a la p. 118: «A Barcelona, o prop d'allà, es tradueix al català a la fi del segle XIV»; i aquesta encaixa malament amb diverses afirmacions inicials: «És tan sols quan comença a divulgar-se la nova mentalitat de l'humanisme que copistes i traductors —treballant ara amb millor formació i en millors circumstàncies— s'alliberen de la literalitat per aplicar els seus coneixements literaris i retòrics», p. 104). Una observació: potser hauria anat bé per al lector d'aquestes pàgines un esquema de la complexa i de vegades laberíntica difusió del text des de l'origen al ms. i a l'incunable. Sens dubte això ajudaria el futur —i esperem que eficaç— editor del text, que té la missió de fer-nos veure allò que Wittlin avança: les possibles influències lul·lianes.

El següent article inclòs és, com l'anterior, inèdit, i en aquest cas estudia «el

Llibre de Contemplació del sacerdot mallorquí Francesc Prats, imprès l'any 1487», que «és una petita obra mestra». Aquesta maestria es limita fonamentalment a la presentació, el to i la llengua (amb les mostres que s'hi ofereixen el destinatari ja nota un estil molt atractiu, encara més comprovable en l'edició recent del text pels pares Munar i Pascual, amb estudi i apèndixs), perquè quant al contingut «es tracta d'extrets de la *Vita Christi* del cartoixà Ludolf de Saxònia, traduïda literalment i amb ampliacions lexicals, o usada com a font d'inspiració per a associacions lliures», aquestes darreres són les més interessants. Cal entendre que els extrets són fonamentalment del text i sentit literal bíblic i menys de l'exegesi de Ludolf [més *Vita Christi* que *Meditationes* (pseudo)bonaventurians], com bé indica Wittlin. Amb tot i això, el treball de presentació del text de Prats ens interessa particularment per les possibles comparacions amb altres escriptors catalans seguidors del de Saxònia, com ara Corella i sor Isabel de Villena, açò que es pot presentar com un repte de futur, a penes insinuat en aquestes pàgines.

Seguint amb l'estil atractiu, tenim la revisió (1480) del mestre Aleix de la traducció catalana del *De regimine principum* feta pel carmelità Arnau Estanyol abans del 1380, una revisió que participa d'algunes particularitats comunes amb aquelles que trobarem en les revisions del *Blanquerna* i de la *Scala Dei*, estudiades per B. Schmid. La forma de treballar del mestre Aleix de Barcelona és bastant clara: «Aleix introdueix en la vella traducció centenars de canvis i revisions que ens permeten observar una evolució impressionant en la sensibilitat lingüística catalana, un pas conscient de la llengua medieval a una prosa humanística moderna» (p. 140). I això es veu perfectament al llarg de l'exhaustiu estudi que realitza Wittlin en les pàgines que segueixen i que permeten confirmar les seues paraules, en el sentit que fóra interessant una aproximació des del punt de vista dialectològic, que òbviament —afegesc— no li pertoca a ell de realitzar. També s'hi confirma que Aleix feia la revisió tenint al davant el text llatí. Potser ara és el moment d'introduir en l'anàlisi d'aquesta espècie de textos reexaminats les tesis que temps després ha elaborat J. M. Nadal per a la qüestió de les dobles traduccions (cf. *Llengua escrita i llengua nacional* (Barcelona, 1992), ps. 88-101).

Amb la següent proposta ens internem en la «valenciana prosa» de la mà del traductor Bernardí Vallmanya, autor de les translacions de la sentimental *Càrcer d'amor*, del *Cordial de l'ànima* i de la *Revelació de sant Pau*, aquestes dues darreres des del llatí i amb contingut religiós. A partir d'aquestes versions, que Vallmanya mateix manifesta haver escrit en «valenciana prosa», Wittlin presenta «els resultats de la comparació anant d'elements breus a unitats més extenses, ço és, procedint de mots únics a expressions multinominals, i seguint amb qüestions de sintaxi i d'ordre de mots» (p. 166). Em sembla molt més interessant aquest aspecte, el de la traducció, que no el desenrotllament de les causes —polítiques, literàries, socials— que l'autor creu descobrir darrere el controvertit terme, fa molt poc revisat per Antoni Ferrando (cf. «Caplletra», núm. 15 (1993),

ps. 11-30). I això perquè la comparació ens fa veure l'ús d'unes constants d'estil artitzat, fruit personal però deutor de les modes occidentals d'aleshores.

El contrari d'aquest estil de Vallmanya trobem al següent article, dedicat a estudiar la llengua del copista d'un manuscrit de les *Històries troyanes*, Bartomeu Miquel, un candeler autodidacte que provava de perfeccionar la seua escriptura amb la còpia d'aquest llibre tan popular en el seu temps. Wittlin estudia precisament allò que l'editor de Colonna al català creia més inconvenient: la –segons ell– incorrecció lingüística, l'arbitrarietat, en voler reflectir una pronúncia barcelonina. Considere que l'aposta de l'investigador és del tot encertada. Amb tot i això, hi ha alguna cosa que no queda clara, com ara el/s company/s de viatge de les *Històries* en aquest còdex, ja que s'hi parla de «set proemis de les *Tragèdies* de Sèneca», dels «proemis de set *Tragèdies* de Sèneca» i finalment *Dels fets de Medea e de Jàson*. Ja Blüher (*Sèneca en España* (Madrid, 1983), p. 127, n. 44) comenta el perfil senequià del ms., que conté la traducció catalana de la *Medea*, de *Troades* i de la part de l'*Agamemnon* que ens ha transmès la tradició (fins al v. 309), a més del pròleg a les deu tragèdies. Lògicament, a partir de la descripció del contingut, hom pot plantejar la possibilitat de l'existència d'un antígraf que ja reunís les dues traduccions, i aleshores certificar una valoració –i utilització– de les *Tragèdies* semblant a aquella que tenien les *Històries*.

Tres apartats monogràfics clouen el volum que ressenye, tots tres dedicats al *Tirant lo Blanc*, des de perspectives diverses. Com que ja han estat suficientment difosos, hom ha tingut l'oportunitat de refutar o d'assumir les consideracions –hipòtesis, visions personals, perspectives de treball, etc.– de l'autor, sobretot pel que fa a la discutida temporalització de l'obra en set etapes, que van des de la recerca de material realitzada per Martorell a la revisió en «valenciana prosa» de Galba que culmina amb l'edició del 1490, i també a la lectura psicoanalítica del *Tirant*, on Joan Fuster veia camins per explorar. Pel que fa a la temporalització, destacaria la consideració de Galba com el revisor general del *Tirant* (amb la mentalitat –cal dir– de Vallmanya, Marvella o el mestre Aleix), l'atribució a aquest mateix de la *Flor de la cavalleria* i la forma de treball de Martorell, decidit de primer a aplegar material per a un manual de bons costums cavallerescos i després a *literaturitzar-lo*. Quant a la psicoanàlisi, Wittlin propugna una possible homosexualitat de Felip de França i una «libido ben feble» en Tirant –i en Martorell–, que el mena a buscar «núvies per als seus amics per tal de poder seguir el seu camí solitari», conjuminat amb un complex edípic i «la seva incapacitat d'iniciar i mantenir relacions normals amb una dona». Un tercer treball és dedicat a esbrinar no sols les influències textuais de les *Històries troianes* en el *Tirant lo Blanc* (Martorell sembla haver utilitzat la traducció de Conesa als caps. 119, 117 i 271), sinó també les lingüístiques, molt més difícils d'apreciar i que no sempre esdevenen definitives; les últimes línies les dedica a abonar la tesi d'un autor valencià per al *Curial*.

Ens trobem, doncs, davant un volum dens, amb un gran nombre de propostes i

d'hipòtesis conjugades amb veritats comprovades, la qual cosa suposa que ha de servir de referència ineludible per a tot aquell estudiós que vulga seguir tant el camí de les traduccions i de les revisions medievals, com l'encara fructífera recerca en el *Tirant lo Blanc*. A qui signa aquestes ratlles ja li ha obert una sèrie de perspectives el simple fet de llegir –o de rellegir– les seues pàgines. I això és el que pretén tot investigador!

Potser la millor manera de completar un recull d'investigació sobre literatura catalana medieval siga precisament l'edició crítica d'un text de l'època, com ara les *Tres epístoles sobre la vida i trànsit del gloriós sant Jeroni*, dels autors ficticis Eusebi, Agustí i Ciril. Wittlin, a les primeres línies de la «Introducció» que obre l'edició, ens informa de l'abast, propòsit i objectiu d'allò que trobarem a les pàgines següents: «El text del qual publiquem ací l'antiga traducció valenciana / catalana, conservada en dos manuscrits i en dos incunables, és un dels llibres més divulgats a l'Europa dels segles catorze i quinze. La invenció literària que hi ha al seu origen és que Jeroni moribund va demanar a Eusebi d'informar diversos amics seus de la seva mort. L'autor del volum ens vol fer creure que ell no fa sinó aplegar el carteiig que hi va seguir. En la seva carta, Eusebi transcriu per a Damas el darrer sermó de Jeroni; Agustí conta en la seva a Ciril com havia tingut dues visions del difunt; i Ciril li descriu una vintena de miracles fets pel nou sant» (p. 5). Es tracta, doncs, d'una traducció d'un text molt conegut i difós que combina invenció amb devoció i sana doctrina, i que probablement s'havia escrit al recer del convent de Santa Maria Maggiore a Roma, poc després del 1291 i per causes clarament propagandístiques, de culte. No cal dir que un volum d'aquesta mena demanava un complement, ço és la biografia del sant inductor; per això, moltes còpies llatines contenen com una espècie d'introducció amb la vida de Jeroni. També els volums catalans que transmeten la versió, per bé que aquesta vegada les notícies són extretes –possiblement per un altre traductor, encara que Wittlin no vol assegurar-ho de manera definitiva– d'un altre conegudíssim llibre, de la *Llegenda àuria* de Jaume de Varazze. Com a complement d'aquestes notes, i abans de passar a l'estudi més concret de la traducció catalana, se'ns ofereix un breu resum del contingut i de les circumstàncies que envoltaren la composició de l'original, pervingut en més de quatre-cents manuscrits.

Ja dins del que és el nostre text, l'editor s'inclina a atribuir-lo a un religiós valencià, després d'indicar-nos alguns trets –massa pocs, certament– que caracteritzen la seua llengua, trets que, per raons que no acabe de compartir, «ens tempten de datar la traducció dels temps del rei Pere el Cerimoniós, molt interessat en visions del més enllà, però els calcs de la sintaxi llatina i els freqüents afegitons i ampliacions del traductor, sovint ben superflus, ens fan pensar en el segle quinze ja ben entrat» (p. 6). En acabar aquestes referències, Wittlin realitza un breu examen lingüístic comparatiu entre els dos mss. d'una banda i l'incunable de 1492 (el de 1493 n'és una reimpressió) de l'altra, per tal de demostrar que «els manuscrits semblen conservar el que havia escrit el traductor», malgrat que el manuscrit M i

l'incunable copien d'un mateix manuscrit anterior. Amb tot i això, «M té moltes febleses degudes a una general inhabilitat del copista, B despista el lector per la seva grafia caòtica, basada en la fonètica barcelonina», per la qual cosa «edito ací l'incunable del 1492». Hom es pregunta de seguida si l'incunable no tindrà les mateixes inhabilitats que M i, sobretot, per què aquesta prevenció a la fonètica barcelonina, tan semblant a aquella que tenia Miquel i Planas envers aquell ms. de les *Històries troianes* analitzat per Wittlin en el llibre que ressenyava abans. Particularment trobe una mica paradoxal que unes pàgines després, en la descripció més completa de cada còdex, ens diga que B és un manuscrit «més acostat a l'original de la traducció que el ms. M», i per tant que l'incunable. Pot ser amb un fragment llarg de B el lector hauria estat perfectament d'acord amb la tria que s'ha fet.

Abans de passar al que és en concret el text editat, el curador ofereix, amb el seu habitual domini de la matèria, unes mostres de l'estil i de la tècnica de traducció (en què destaca fonamentalment la constant amplificació), i acaba la «Introducció» amb els criteris d'edició, amb el quals hom intenta que el lector llegesca «el text en una forma que circulava potser en més de dos mil exemplars, les dues edicions, i no en una reconstrucció artificial d'un manuscrit que, igual que els dos manuscrits conservats, havia estat llegit per poquíssimes persones» (p. 30). L'autor de l'estudi s'hauria estalviat les línies que proven de mostrar la bondat de l'elecció simplement fent constar al subtítol «edició crítica de la traducció antiga a partir de l'incunable del 1492». Una altra qüestió una mica polèmica —amicablement polèmica— són els criteris utilitzats, on Wittlin s'ha permès un cert eclecticisme. No seré jo qui ho jutge negativament. Però el problema principal és que no coneixem en què consisteix aquest escepticisme, motiu pel qual de vegades no sabem —els lectors— si a determinada lliçó del text hi ha un error mecànic o si així ho ha volgut expressament l'editor. Des d'un aspecte més tècnic, cal dir que se segueix fidelment l'incunable, fins i tot quan s'especifica que és millor una altra lliçó (per exemple, en la primera epístola, notes 46, 73, 103, 255...). Tanmateix no s'assenyalen de forma clara les poques intervencions que s'hi realitzen, usualment per esmenar una errada evident (cf. notes 30, 31; 266, 343, 423, 427...), ni ens consta si es té en compte alguna altra lliçó o no, la qual cosa desvirtua un poc l'excel·lent nivell general del volum. Llàstima que no s'hagen controlat aquests petits detalls en un text que llegim sense sorpreses ni dificultats, gràcies també a una bona puntuació i a unes remissions a l'original llatí que ajuden a entendre el treball del traductor i solucionen més d'un problema d'interpretació.

De segur que el contingut de la versió i la seua mateixa vehiculació lingüística degueren afavorir-ne la lectura durant els segles medievals, de tal manera que no ens estranyaria gens ni mica que en trobàssem algun eco en les millors pàgines de la nostra literatura clàssica. Sens dubte la conjunció d'una epístola homilètica de vicis i virtuts amb altres pàgines d'elogis propagandístics del sant —que

al capdavall això són les *Tres epístoles sobre la vida i trànsit del gloriós sant Jeroni* – invita a la comparació amb altres textos d'igual o de diversa definició. Aquesta és la feina que resta per fer.

TOMÀS MARTÍNEZ

Estudis d'onomàstica

- AMIGÓ I ANGLÈS, Ramon: *Siurana de Prades*, Institut d'Estudis Catalans, 1995 («Treballs de l'Oficina d'Onomàstica», 1).
- LLOPIS I LLORT, Isabel: *Inventari i estudi dels noms de lloc i de persona de l'antic terme d'Albarca (el Priorat)*, Barcelona, Societat d'Onomàstica / Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994.
- PEREA I SIMON, Eugeni: *La geografia i la història de Mont-ral a través de la seva onomàstica*, Barcelona, Societat d'Onomàstica / Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994.
- SABATÉ I ALENTORN, Jaume: *Noms actuals i pretèrits del poble i terme de Torroja del Priorat*, Barcelona, Societat d'Onomàstica / Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994.

Aquests llibres, que presentem per ordre cronològic d'aparició, formen part de l'activitat de recerca onomàstica (toponímica i antroponímica) que des de Reus ha impulsat i impulsa encara de manera ben benemèrita Ramon Amigó, fins a formar una veritable escola, la qual es caracteritza per l'aprofundiment en la recerca, documental i de camp, i la perfecció tècnica dels treballs, sense entrar en disquisicions etimològiques. Tots ells tenen una finalitat comuna, que és la descripció dels topònims i antroponims, però com que aquesta ciència participa de la lingüística i de la geografia, els treballs poden ésser enfocats vers una o altra d'aquestes especialitats. Així, el treball d'Eugeni Perea fou presentat com a tesi de llicenciatura en geografia a la Universitat de Barcelona i en aquest sentit, és a dir en la descripció de la geografia de la localitat, s'estenen preferentment els quatre primers capítols. El cinquè, dedicat a «L'estructura del pensament», entra en el camp lingüístic, concretament en l'estudi de l'antroponímia: cognoms, renoms i prenom, actuals i històrics. Després d'un resum de la part introductòria (cap. 6), se'ns ofereix l'inventari general de noms de lloc i de persona del terme de Mont-ral, que comprèn, a més, els agregats de l'Aixàviga, Cabrera, la Cadeneta i Farena.

L'obra d'Isabel Llopis fou presentada com a tesi de llicenciatura en filologia catalana a la mateixa universitat; per això la introducció inclou una descripció dialectal de la localitat. L'inventari, realitzat també d'una manera exhaustiva, inclou la transcripció fonètica dels noms vius d'acord amb l'AFI. Hem de dir que aquest recull ha estat molt oportú, puix que, pel fet d'haver-se despoplat recentment aquest

terme, era gran el risc de pèrdua de la toponímia menor, que només coneixen els antics pobladors.

En el recull de J. Sabaté, el capítol dedicat a l'idioma és molt ampli, de manera que s'entén no solament en la descripció de les característiques dialectals, sinó que també inclou una bona informació sobre noms comuns típics de la localitat. L'inventari de noms propis també inclou topònims i antropònims, per als quals, si són vius, empra la transcripció fonètica simplificada però suficient que sol ésser aplicada en els reculls onomàstics.

L'últim volum aparegut, de R. Amigó, és sens dubte el més característic d'aquesta sèrie que comentem. Es tracta d'una monografia molt completa d'un terme històricament i geogràfic tan important com el de Siurana de Prades, sobre el qual ha treballat l'autor durant molts anys i amb una dedicació preferent, com posa en relleu Albert Manent en el pròleg. Es tracta, doncs, d'una obra molt ben feta i aclaridora; n'és una mostra, per exemple, l'article dedicat al Salt de la Reina Mora, en què aclareix l'origen de la llegenda que va motivar aquest topònim, i en dona altres informacions valuoses.

Per últim, direm que tots aquests llibres inclouen els mapes corresponents, que permeten la localització cartogràfica dels topònims estudiats.

JOSEP MORAN

Estudis d'onomàstica valenciana

GARCIA I ROSSELLÓ, Josepa i BELTRAN I CALVO, Vicent: *El parlar de Pedreguer*, Ajuntament de Pedreguer / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 1994.

BELTRAN I CALVO, Vicent: *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les Valls de Tàrbena i de Guadalest. Aportació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, València, Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana / Ajuntament de Callosa d'en Sarrià / Comercial Denes, 1994 («Estudis del valencià actual», 4).

El novembre de 1995, Albert Manent publicava, en el diari «Avui», un article amb el títol *Puixança de la dialectologia*, on feia un repàs dels treballs que sobre aquesta disciplina havien aparegut en els darrers sis anys. És dins aquest interès per la variació geogràfica que hem d'emmarcar, també, aquestes dues obres.

Sota el mestratge del Dr. Jordi Colomina, professor de dialectologia catalana a la Universitat d'Alacant, Josepa Garcia i Vicent Beltran han dut a terme aquests dos excel·lents treballs descriptius sobre els parlars de diverses localitats de les comarques de la Marina Alta i la Marina Baixa, al sud del País Valencià. Uns estudis dels quals ens hem de felicitar per dos motius bàsicament: l'un, per

la peremptorietat en la recollida de dades descriptives dels parlars col·loquials històrics, ara que la llengua codificada ja arriba a la pràctica totalitat de la població –encara que insuficientment– a través dels mitjans de comunicació i de l'ensenyament; i l'altre, pel que comporta d'eina bàsica de coneixement de la realitat en un posterior procés de normalització lingüística adequat.

Tot i que pel títol *El parlar de Pedreguer* pot semblar una simple monografia, és, a més, un estudi geolingüístic que proporciona informació sobre els nivells fonètic, morfosintàctic i lèxic de tota la comarca de la Marina Alta, representada en 16 mapes.

Com en tots els estudis d'aquesta índole, la recollida dels materials lingüístics s'ha efectuat a través de qüestionaris i de converses informals. Després de la relació dels informants, tant de Pedreguer com de la resta de localitats de la Marina Alta, Josepa Garcia i Vicent Beltran ens situen la zona geogràficament i històricament. Tot i que la repoblació cristiana, engegada per Jaume I al segle XIII, va ser majoritàriament catalana –i en menor grau aragonesa–, la població morisca va conviure amb els nousvinguts fins a l'expulsió definitiva decretada per Felip III, el 1609.

Aquest és un fet històric que caracteritzarà, especialment el sud del País Valencià, per les conseqüències lingüístiques posteriors. La despoblació de la zona va obligar el duc de Gandia, alhora virrei de Mallorca, a portar-hi nous repobladors procedents d'aquella illa. D'aquí que la fesomia lingüística d'aquelles comarques vingui caracteritzada pels paral·lelismes que trobem entre aquests parlars i el mallorquí, sobretot a nivell morfològic i lèxic, i en menor grau al nivell fonètic.

Tot i formar part del diasistema valencià, el parlar de la Marina Alta –com també el d'altres comarques veïnes– es troba esquitxat de mallorquinismes. A tall d'exemple: a les localitats de Gata i Murla, la prepalatal fricativa sorda [ʃ] ha passat a ser articulada africada [tʃ], segurament com a solució de la reestructuració dels sistemes de les prepalatals que hi realitzaren els mallorquins establerts allí al segle XVII. L'ús de l'article personal, absent del valencià en general, apareix en el nivell morfològic com a influència mallorquina que afecta una dotzena de localitats de la Marina Alta.

Però és en el nivell lèxic on millor s'aprecien aquestes influències insulars: *esclata-sang* «rovelló», *ois* «nàusees», *clotell* «clatell», *escanyat* «afònic».

Després d'haver-nos situat en el conjunt dels parlars comarcals, els autors passen a descriure la parla concreta de la localitat de Pedreguer. El català d'aquesta població s'inclou dins l'àrea del valencià meridional no alacantí, que abraça les comarques de la Marina Alta, la Marina Baixa, l'Alcoià, el Comtat, la Vall d'Albaida, la Costera, la Safor i part de la Ribera Baixa.

La gran quantitat de repobladors mallorquins li ha confegit un parlar força peculiar. Així trobem tota una sèrie de fenòmens fonètics imputables al parlar de Mallorca com l'afèresi de la /a/: (*a*)gulla, (*a*)bella, (*a*)cabar; aparició d'una espècie de vocal neutra [ə] preferentment davant /i/ i /u/ tòniques: *v/ə/ina*, *cl/ə/vill*,

r/ə/mull. També cal destacar el particularisme que representa l'articulació de *ee* i *oo* semiobertes en síl·laba travada, fenomen no descrit fins ara.

Quant al consonantisme, cal fer esment de la pèrdua de la líquida bategant */r/* en posició final, característica que ha estat motiu d'escarni per part dels pobles veïns, la qual cosa ha provocat una restitució d'aquesta líquida, sobretot en els substantius i adjectius, tot i que els verbs es resisteixen més al canvi. Els grups finals *-nt* i *-lt* perden sistemàticament la dental; aquest és un fenomen compartit per localitats com la Llosa, Jesús Pobre i la Xara, el parlar de les quals representa un illot dins una zona on sí que es conserva. Pel que fa a la dental sonora */d/* intervocàlica, hi trobem una oscil·lació generacional en els sufixos *-ador-a*, *-adura*, *-adíssim* on les generacions més grans la conserven i les més joves no l'articulen.

Dins ja del nivell morfosintàctic, cal destacar l'ús de la forma plena de l'article masculí *lo*, *los* precedit per la preposició *en* i per l'adjectiu *tot*. Convé incidir, també, en la minuciositat i la utilitat dels quadres sobre les combinacions de pronoms febles. En morfologia verbal, trobem les formes de l'auxiliar *haver* en el futur compost que apareixen amb la monoftongació del diftong i amb l'afegiment d'una labiodental sonora */v/* protètica, *hauré*: *voré*.

En el nivell lèxic es poden esmentar mots propis o variants formals com *coline* «mosquiter xiulaire», *collet-roig* «pit-roig», *jolibeu* «libèl·lula», *petorrell* «bruc»; o formes coincidents amb els parlars illencs com *corc* «corcó», *gruixat* «gruix, gruixut», *maleit* «rabiós, de mal geni», *tallanassos* «estisores, papaorelles», *frígola* «farigola», *grill* «gall de taronja», *xarcolar* «eixarcolar».

Completen l'estudi tres capítols presentats sota un enfocament etnolingüístic: *Fraseologia i refranys*, *Els jocs* i *La llata*.

El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les Valls de Tàrbena i de Guadalest. Aportació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià és la versió corregida i ampliada de la memòria de llicenciatura, dirigida pel Dr. Jordi Colomina, que Vicent Beltran va presentar pel maig de 1993 a la Universitat d'Alacant. Aquest és un treball que descriu el parlar de les nou localitats ubicades a les dues valls més septentrionals de la Marina Baixa: Tàrbena, Bolulla i Callosa d'en Sarrià (a la vall de Tàrbena) i el Castell de Guadalest, Benimantell, Beniardà, Benifato, l'Abdet, i Confrides (a la vall de Guadalest). Com en l'estudi anterior, la metodologia emprada per a la recollida de dades ha estat, per una banda, la utilització de qüestionaris i, per l'altra, les converses espontànies.

Després d'una breu introducció on se'ns presenten els objectius, l'estat de la qüestió, la metodologia i la situació geogràfica, l'estudi es divideix en tres apartats:

- I. Descripció gramatical sincrònica. Sobre la qual l'autor ha aplicat els mètodes filològic i sociolingüístic, aquest darrer imprescindible per tal de descriure els canvis lingüístics en els diversos grups generacionals.
- II. Breu estudi areal de les valls de Tàrbena i de Guadalest, enfocat des d'una òptica geolingüística, a través del qual es determinen unes àrees

lingüístiques i el traçat d'isoglosses. Aquest apartat ve complementat per un apèndix cartogràfic format per 16 mapes.

- III. I un tercer capítol que és una aportació etnolingüística sobre els vocabularis específics: l'ornitonímic, l'entomonímic i el fitonímic.

Clou el llibre un apartat de conclusions i un recull de mimologismes, cobles, refranys i embarbussaments que il·lustren el parlar de les valls estudiades. Aquestes es troben situades en una zona de gran variació geogràfica, per la qual cosa s'hi entrecreuen nombroses isoglosses.

Dels pobles estudiats destaca la localitat de Tàrbena, no només per damunt dels vuit restants sinó també com a un dels més peculiars d'arreu del domini lingüístic, com a conseqüència de la seva repoblació mallorquin del segle XVII. També destaca com a particular el parlar de Bolulla, on –com a Pedreguer– no s'articula la líquida final /r/ i on es conserva en un grau molt elevat la dental intervocàlica /d/.

En el nivell fonètic destaca la forta oscil·lació entre /a/ i /e/ àtones a la localitat de Tàrbena, segurament com a conseqüència del reajustament dins el sistema vocàlic valencià, que els repobladors mallorquins van haver d'assimilar. Pel que fa al consonantisme, s'ha de constatar que la labiodental sonora /v/ gaudeix de plena vitalitat en totes les generacions i que la bilabial sonora /b/ intervocàlica s'articula oclusiva com a conseqüència de la gran tensió articulatória.

Quant al nivell morfològic, torna a aparèixer Tàrbena com la localitat amb el parlar més diferenciat. L'ús de l'article salat –procedent del demostratiu llatí *IPSU*– és ben viu en aquest municipi a nivell intern –a diferència del que ha passat a la vall de Gallinera, on és ja residual. L'ús de l'article salat a Tàrbena, tot i que no coincideix exactament amb el tractament que té a les Balears, en varia molt poc. També és propi de Tàrbena l'ús de l'article personal –en per al masculí quan comença per consonant i /' quan va seguit de vocal, /a per al femení. Pel que fa als demostratius, i com a la resta del valencià, es mantenen els tres graus de locació, amb la peculiaritat que a Tàrbena els de primer i segon grau també apareixen amb la partícula de reforçament ACCU: *aquest, aqueix*. Fins i tot en la morfologia verbal, les principals diferències es localitzen a Tàrbena, entre les quals destaca el morfema –a de primera persona del present d'indicatiu dels verbs del I grup: *io canta, io parla, io entra*.

En el nivell lèxic destaquen els nombrosos lexemes o variants formals que coincideixen amb el català oriental, amb tota probabilitat per influència dels repobladors mallorquins: *ronyo, nedar, rentar, treure, espitjar, (ar)rel*. També hi trobem gran quantitat d'arcaïsmes: *oldre* «olorar», *aidar* «ajudar», *quixal del sent* «queixal del seny». Les interferències lèxiques de l'espanyol apareixen a la zona, però amb menys freqüència que en altres llocs: *antiu* «antic», *cero* «zero», *peine* «pinta», *rú-bio* «ros».

Els camps semàntics que han ocupat la major part de l'estudi són els preferits als moixons, els insectes i les plantes, dels quals destaca la gran quantitat de sinònims.

A tall d'exemple, es poden citar les cinc solucions usades per a designar la *Motacilla alba* «cuereta»: *tetina/titina/totina*, *xorovita*, *ferreret*, *vero*; o les altres cinc aplicades a la planta *Parietaria officinalis* «caragolera»: *morella*, *llavatassa*, *herba roquera*, *rentasetrills/trencasetrills*, *molla roquera*.

Aquestes dues obres sobre la descripció dels parlars d'unes localitats del sud del País Valencià són una referència obligada per a la dialectologia catalana. I també ho haurà de ser per a tots aquells que des del sud —o des del nord o des de qualsevol altre punt cardinal— s'encaparren a anar en contra de l'obvietat de la unitat de la llengua catalana.

PERE NAVARRO